

11-E-137

pp.

BŮH V POUTECH

Lze boha vědecky dokázat?

Napsal K. H.

Svému dr.: br.:, prvnímu profesorovi dr. J. Kallabovi

k laskavé vzpomínce

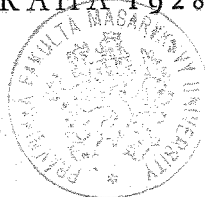
V Brně dne 3/5 29

autor

PRAHA 1928

SEMINÁŘ

Hist.-pr.

KNIHOVNA

oddělení

Koupi od .....
Darem od <i>Kw.</i> .....
v ..... za Kčs .....
Inv. č.: <i>36.728</i> .....
Sign .....

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
PŘÁVNICKÉ FAKULTY U
STARÝ FOND *01370*
Č. inv.: .....

PŘEDMLUVA

Když jsem byl nedávno při slavném pohřbu ženy dra-
 hého přítele v chrámu Petra a Pavla na Vyšehradě svěd-
 kem skvělých církevních obřadů, ceremonií sice ne-
 sporně velmi poetických a reprezentativních, ale poža-
 davky badavého rozumu přece jen málo uspokojujících,
 vtírala se mi zase jednou v plné své živosti myšlenka
 na pozemskou pomíjejícínost s její tragickou složkou
 zdánlivé marnosti všech lidských snah a všeho lidského
 úsilí.

Člověk, život, bůh! Odkud, kam, proč — my sami
 a celý tento viditelný a neviditelný svět ve stále své
 proměně?

A tváří v tvář smrti nabízela se mi, jak již tak často při
 podobných příležitostech, odpověď: „Co je na zemi, je
 všechno marné, neboť všechny podrobnosti ve změně
 světa jsou jenom čirá náhoda.“ — Člověk je tedy zjev
 nahodilý a jeho život beze smyslu?

Brzy však jsem se sebe setřásl tento pesimismus,
 tělo a duši ochromující. „Ne! Člověk není nahodilým
 zjevem, jeho život nemůže být beze smyslu. Pryč s ta-
 kovým materialistickým nazíráním, které jsem v sobě
 překonal přece již dávno!“ — A vlny všedního ruchu
 se valily znovu přes mou hlavu. Ale na dně mé duše
 dřímaly dojmy z dnešního pohřbu: „Bůh, život, člo-

věk!“ — Kdo odkryje kdy tajemství těchto pojmů a zjevů?

K večeru vrátil jsem se tichými uličkami odlehlé pražské čtvrti domů. Byl jsem více nežli kdy jindy pohroužen v pochmurnou náladu, naplněnou nejružnějšími myšlenkami o posledních záhadách, jsa takto snad nedaleko onomu duševnímu stavu, jež Indie nazývá meditací. — Co je bůh? Kde je bůh? — Najednou se zastavím, jako kdyby nějaká neviditelná moc mi chtěla našeptat ono osvobozující heslo, jež by mne mělo vyvéstí z bludiště mého tápání a se rtů splynula mi napolo hlasitě slova:

„Bůh v poutech!“

Toť zpověď o původu názvu, jež vhodný okamžik dal intuitivně výsledku mého hledání ve formě zhuštěné a na nejmenší okruh zúžené. Byl to takřka hlas z podvědomí. Podvědomí — tento často mnohem spolehlivější vůdce než bdělé vědomí samo — poskytlo mi po mnohaletém boji nejrozmanitějších, často se navzájem vší mocí potírajících úvah o nejzazších tajemstvích tuto krátkou formuli pro onen názor, jenž ze zápasů vyšel vítězně. Podvědomí mi jej tak připravovalo, že mi jako heslo vyskočil na jazyk, když okolnosti tomu přály.

Heslo však je často celým programem. I zde hlásají ona tři slova téměř vše tomu, kdo tuší, v kterém smyslu jsou míněna.

Přináším-li tímto svým pojetím „boha v poutech“ něco naprosto nového, nevím sám, a to tím spíše, vzpomínám-li na Goethova slova:

„Nic moudrého ni hloupého si nevymyslíš,
co někdo jiný před tebou již nemyslil.*)

---

*) „Du kannst nichts kluges und nichts dummes denken,
was nicht ein anderer schon vor dir gedacht.“ *Faust.*

Ale nesetkal jsem se osobně nikdy s podobným nazíráním na vztah universa k bohu. A jelikož toto moje nazírání na svět, život a člověka a mé výklady o hybných silách ve vesmíru jsou povzbuzujícího a povznášejícího rázu, dávající životu v celku jakož i každému jednotlivému individuu smysl, význam a účel, a nepokládající za zbytečné ani útrapy, nepodařené pokusy a zmařené snahy, byly-li tyto jen poněkud v souladu s pokračujícím poznáním, předstupuji s nimi před veřejnost.

V Praze v únoru 1927.

I.

KDE JE BŮH?

Čím větší a rozsáhlejší se v poznání lidských smyslů a v představě lidského mozku stává tento svět, tím více se kritickému rozumu ukazuje, že v něm nemůže být místa pro nějakého separátního, od kosmické hmoty odloučeného a někde pro sebe sama v prostoru umístěného boha. Jinými slovy: čím nekonečnější kosmos, tím užší a nemožnější pro osobního, prostorově sebe-menšího boha.

Divný to paradox, vím. Čím větší budova, tím méně místa pro jejího stavitele neb alespoň projektanta! Ale je to tvrzení, jež jediné ob stojí před vědeckým poznáním, k němuž se naše doba konečně dopracovala a jež v budoucnosti zajisté ještě jasněji a určitěji bude potvrzeno.

Neboť kde by vlastně byl tento osobní, individuální bůh? Snad někde v kosmickém prostoru na nejzazším konci universa, odkud by podobně jako pavouk na kraji své sítě střežil svou doménu? Nebo, což je v nekonečném prostoru totéž, v samém středu všech středů, odkud by podobně jako pro hvězdné soustavy nějaké centrální slunce, jehož existenci věda ovšem ještě nezjistila, řídil vesmír jak po stránce vnitřních zákonů

a zjevů života, tak i po stránce duchovna? Tam někde v prostoru, provlněném jen hypotetickým éterem, že by někde dlel onen bůh, jako éter sám žádným okem neviditelný, žádnému poznání nepřístupný, žádným rozumem nepochopitelný, hmota a přece odhmotněn, duch a přece nikoliv jen pouhý duch, onen nejvyšší stavitel všehomíra? A že by tento architekt universa pak ze svého věčného klidu uprostřed světů nějak prozařoval kosmos takřka duchovními paprsky, tedy nějakým způsobem podobným telepatii nebo duševní gravitaci, a tak všudypřítomností své vůle všecko řídil, připouštěje jen to, co je v plánu jeho nevyzpytatelné moudrosti a prozřetelnosti?

Nebo že by snad bůh sídlil na onom ústředním slunci samém, na oné největší hmotě uprostřed všech koluujících nebeských těles, kteréžto ústřední slunce — existuje-li vůbec něco podobného — tvoří takřka poslední základnu pro pohyb všech hvězdných systémů, všech spirálových světových soustav, podobných „naší“ Mléčné dráze, jak jich astronomie zjistila v nekonečném prostoru již několik tisíc? Bůh by se tak representoval jako všemohoucí bytost, rozkazující světu a starající se oň z nějaké centrální residence, ve které bydlí, sedě tam jako vládce vesmíru takřka na svém kosmickém trůnu.

Ne! Všechny tyto představy o nějakém individuálním bohu, bytujícím někde pro sebe ve vesmíru, před analýsou kritiky neobstojí. Chtít vykládat zákonitost a logickou tvořivost ve světě jako činnost nějakého osobního boha, který existuje sám o sobě, se kritickému rozumu přičí. Proti takovému výkladu se vzpírá vši mocí duševní orientace, které člověk nabyt na této zemi o skutečnostech a možnostech ve světě. Tato orientace trvá ovšem teprve několik tisíc let, tedy po-

dle měřítká eónického vývoje života na zemi teprve nesmírně krátkou dobu; ale v posledních staletích dosáhla přece jen takové výše a takové jistoty, že naprosto odmítá představu boha jako osobní bytosti někde v kosmu existující, úplně samostatné a soběstačné. V nekonečném prostoru pro takovou osobnost místa není.

Uvedené představy osobního boha jako pána a vládce světa upomínají nejvíce na představu o „otci v nebesích“ neb „bohu nad námi“. A v hlavách lidí, vychovaných podle starých náboženských tradic, v srdcích jedinců, založených více citově než rozumově, jakož i v lidských mozcích, nemajících podílu na orientaci v říši poznání, bude asi ještě dlouho žítí taková mlhavá představa o nějakém bohu, vznášejícím se ve dne nad modrým blankytem a kmitajícím se v noci mezi jiskřícími hvězdami nebo ještě za nimi někde v neprobádatelné temnotě.

Alegoricky, ale ovšem jen alegoricky, dovolila by snad diskuse o bohu mluvit i o nějaké boží moci „nad námi“, jež svět a jeho vývoj, t. j. evoluci, vede a řídí. Vždyť dárce a udržovatel života na naší zeměkouli, božské slunce, se vznáší také nad námi, sesílajíc s nebeských výšin onu zázračnou emanaci, bez které i nejnížší projev života by nebyl možný. A i jediný pohled na hvězdné noční nebe vnutí každému člověku, jehož lidství není pod úrovní hominis sapientis, tajemné tušení nějaké nejvyšší inteligence a praslý „nad námi“. Ale chtít přetvořit mohutné dojmy, jež zářící slunce a hvězdné nebe vyvolává v mozku a srdci lidském, na záhadnou bytost nějakého osobního boha, znamenalo by znásilnění člověkovy myšlení ve chvíli, kdy si lidský tvor uvědomuje svou nepatrnost a slabost v porovnání s kosmickými zjevy. A kritický rozum, mající ku pomoci moderní technické vymoženosti a vyzbrojený znalostmi fysiky a matematiky, uvede také takový pokus ihned

vniveč: nemůže tam sídlit nad oblaky a za hvězdami nějaký osobní bůh. Ani reflektory hvězdáren ani laboratoře našich fyziků toho nedovolí.

Poznáním, že v kosmickém prostoru není místa pro nějakého osobního boha na ničem, zejména na žádné hmotě nezávislého, vyřazuje se takřka automaticky z další diskuse o tématě „kde je bůh“ ono pojmání boha, jak je přináší jednak Starý zákon židovský ve své genesi, jednak — a to ve formě ještě méně přijatelné — jeho dědic, křesťanství.

Jehova, přejatý ostatně ve své tvůrčí činnosti od Ba-
hyloňanů, je alespoň čistý, lapidární monoteismus. Proto ob stojí židovské pojmání boha přes svůj často přímo dětinský antropomorfismus a svůj specifický, odstrašující judaeocentrismus před rozumovou analýsou takřka ještě spíše než pojmání boha, jak je podává Nový zákon. Neboť křesťanství si převzetím pojmu trimúrti, jednoho to boha rozštěpeného v trojici, do své teologické soustavy situaci velice ztížilo. Veškerí svatí otcové z této slepé uličky křesťanskou víru nevyvedli a ani žádnému novodobému obhájci dogmatu o trojici se to nepodaří. S naukou o trojici, jak německý kulturní historik Scherr vtipně porovnává, je to asi tak, jako s člověkem, který si umínil nedívat se očima, nýbrž postaviv se na hlavu, chce se dívat nohama. Jak sympaticky působí proti komplikovanému pojmání boha křesťanstvím nezkalené, jasné jednobožství židovské!

Shora uvedeným poznáním o nemožnosti existence nějakého osobního boha v kosmu, vyřadí se dále z diskuse o tématě „kde je bůh“ ona pojetí boha, jak je přinášejí velké teismy východu, totiž brahmanismus a budhismus. Ještě spíše obstál by před filosofickou analýsou brahmanismus, pokud by se dal pojmuti jako duševní monismus — bůh Brahma je vším! — nebo

jako oduševnělý panteismus — všechno je bohem Brahmou! Ale při tomto výkladu vloudí se do konkrétních filosofických pojmů znovu ona nešťastná trimúrti, která také křesťanskému bohu rozumově tak ubližuje. Trimúrti brahmanismu dala by se konečně vysvětlit jako alegorie, ve které stvořitel Brahma, udržovatel Víšnu a ničitel Šiva obrazně reprezentují ony tři stavy bytí, jimiž všichni tvorové tohoto světa procházejí, totiž vznik, trvání a zánik. Pokus podobného vysvětlení neb pojmání se u křesťanské trojice nikterak nepodaří. Bůh brahmanismu se však stává mimo to i svým tvůrčím aktem, stvořením světa (později i bohů), před rozumovou analýsou nemožným.

Budhismus se vyřazuje z diskuse o pojmání a hledání boha tím spíše, že toto náboženství pojmu boha vlastně vůbec nezná. Neboť ona záhadná „nirvana“, ke které se člověk odříkáním v životě a mravností má dopracovat, aby v ní po své pouti na zemi (pouti to metempsychosou, sčehováním duší, často velice prodloužené) našel štěstí úplného zapomenutí, je více stav nevědomé věčné blaženosti, způsobené splynutím s duší kosmu, než návratem k nějakému bohu.

Brahmanismus a budhismus v dnešní své formě jako lidová vyznání jsou konečně nejméně způsobilé k tomu, aby myslitelé ukázaly cestu, kterou se ubírat k bohu. Neboť obě tyto náboženské nauky dávno pozbyly své původní krásné ideové čistoty, zdegenerovaly a klesly, jak jsem v zemích jejich vyznání se žalem sám musil konstatovat, vnitřně na ubohý formalismus, ba často přímo na odporňé modlářství, a navenek — na řemeslnou živnost svých kněží.

Čínské státo-občanské mravouky Konfucia a Laotseho, jakož i japonský šintoismus vyřadí se již proto z diskusí o pojmání boha, že boha vůbec neznají. Čínské

mravouky, v jejichž středu stojí ono i celým civilisovaným západem obdivované tao, se pojmu boha výslovně a úmyslně vyhýbají, prohlašujíce, že je člověku nutno jediné, aby se staral o věci pozemské, neboť o věcech nadzemských, t. j. o bohu zvědět nic nemůže.

Šintoismus je ovšem církevní náboženství, k tomu ještě oficiální státní náboženství Japonska. Japonští státníci jej při přeměně starého feudálního Japonska na moderní stát zachránili z úřední moci před dalším úpadkem, neboť byl také již dávno ve vnitřním rozkladu. Původně založen na uctívání přírodních sil, vyvinul se později v uctívání předků. O nějakém bohu se však toto „náboženství“ ani slůvkem nezmiňuje, nezná vůbec boha a rovná se tedy teologicky ateismu. Ale přece šintoismus svou krásnou, vznešenou mravoukou o uctívání předků povznesl japonský národ mravně tak vysoko, že tento národ do dneška stojí mezi národy země po této stránce uznaně nejvýše. A tímto nejetičtějším národem Japonci pravděpodobně i zůstanou, pokud je styk s křesťanstvím — jakéhokoliv odstínu — nezkaží. Šintoismus je tedy pádným důkazem toho, že víra v nějakého boha naprosto není nutným předpokladem nebo podmínkou pro mravní výchovu člověka. Pro tuto skutečnost jsou druhým přesvědčujícím důkazem i čínské mravouky Konfucia a Laotseho. To však jen jako poznámka mimochodem.

Ale vraťme se na cesty, kterými boha hledáme. Nemůže-li tedy, podle hořejších vývodů, bůh býti bytostí prostorově omezenou a někde ve vesmíru pro sebe zvlášť umístěnou, zbyvá pro jeho existenci buď možnost, že neomezeně vyplňuje nekonečný prostor, jsa v tomto prostoru jako neviditelný duch všude přítomen, nebo jako další alternativa možnost, že vůbec celé universum, a to především souhrn veškerých kosmických hmot je bůh.

Představa, že by bůh byl jakousi duševní neviditelnou výplní nekonečného prostoru, upomíná silně na vzdušné příšery a nezranitelná strašidla z lidových pohádek a dětských snů. Bůh by byl takto takřka v duševním paralelismu s hypotetickým hmotným éterem, a oba by se tedy v kosmickém prostoru v záhadné směsi roztahovaly od nekonečnosti k nekonečnosti. Ne! Takovou představu boha nutno bez okolků vyloučiti z rozumových debat.

Jinak ovšem vypadá stanovisko nazírání na boha jako na souhrn všeho existujícího, tedy boha, představovaného celým universem, obsahujícího veškerou kosmickou hmotu s veškerými zjevy v ní i na ní. Toto stanovisko, zpracované a vědecky zformulované po prvě Spinozou ve filosofický systém panteismu, našlo při nemožnosti poznati a chápati rozumem nejvyššího stavitel všehomíra mnoho přívrženců v řadách myslitelů a vzdělanců všech národů. Panteismus je dosti uspokojující filosofický názor o světě. Snaží se přistoupit konkrétně a racionalisticky k řešení problému boha, vida jej v celém viditelném hmotném světě, jakož i v organických a duševních zjevech, hmotě přidružených.

„Ale panteismus pozbývá vyšší mravnosti“, namítne mi tu snad někdo, „neboť panteismus nezná oně nejvyšší mravní síly, která svou prozřetelností, odměnami a tresty řídí a spravuje svět, a která jediné může býti representována nějakým bohem.“ Na to odpovídám: panteismus vede k mravnosti přes svůj inherentní monismus a tak přes svou blízkost k materialismu při nejmenším tak jistě jako nějaký oficiální církevní teismus (nota bene je-li tento redigován bez vědomých nepravd a klamů), nebo nějaké subjektivní deistické nazírání na svět. Neboť uvědomělý panteista vidí ve všech tvorech jako částech celku boha a cítí se tak vůči sobě samému

obrovské. Na zjevy, ve kterých udivený neb zlekany člověk viděl dříve zosobněného, zejména rozhněvaného a pyšného boha, neb alespoň jeho anděly, případně protivníky boží, ďábly, zlé duchy a demony, přiložil lidský rozum sondu racionalistické analýsy a poznává je v jejich pravé podstatě, zařadil je do říše přirozených a zákonitých zjevů. Modly, k nimž se slaboučký člověk utíkal ve svém strachu před mohutnými živly přírody, kácěla a kácí do dneška silná ruka vědeckého poznání. Zmizely modly-bohové starého Babylona, dávné Asyrie, Egyptů a Peršanů, modly to často velmi krvelačné, a zmizeli i bohové starých Řeků a Římanů, bohové to plní jasu a světla. Také odstranění model, před kterými se v odlehlých oblastech země dosud ještě klanějí divoci a primitivní národové, je jen otázkou času. Neboť nezadržitelný je pokrok.

Tento pokrok smete však i všechny modly, které na místo starých přemožených model přinesla světu degenerace různých teistických náboženství, tak krásných a blahodárných kdysi ve svých původních základech. Myslím při tom především na bohy-modly degenerovaného brahmanismu, degenerovaného budhismu a — last not least — na modly, vyrostlé, žel, v různých křesťanských církvích omylem i z Kristovy nauky. Všechny tyto, dnes alespoň zčásti ještě dosti mocné modly, věda dříve nebo později odstraní.

Zmizí jednou, a to jistě v době, které se věda trpělivě dočká, se světa i veškerý vysněný mysticismus a konstruovaný symbolismus, ke kterému se utíkají mozky nelogicky a nereálně myslící. Zmizí všechny novodobé totémy a moderní tabu, které nám vzkřísilo jednak citové vyšínutí z drah přirozeného nazírání na život a na svět, jednak úmyslné oklamání duchem chudých kejklířů a šarlatánů, jak jimi jsou zejména i proroci a

šířitelé spiritismu, zakladatelé theosofických škol a vůdcové podobných hnutí.

To bude ono veliké dílo, ona velká očista, kterou v říši pozemského duchovna provede vítězná věda, ono osvobození lidského myšlení, po kterém největší myslitelé všech dob vždy tak dychtivě toužili. Zůstane pak jen to, co je vědecky známo a to, co je vědecky neznámo, nebo správněji „ještě“ neznámo. A toto neznámo nebude více oprádkáno fantastickými bajkami a legendami a k tomu ještě úmyslně zakryto poloprůsvitnými závoji, na kterých jsou dnes ještě namalovány v nejrůznějších světlech a odstínech otázky a vykřičníky v podobách nejrozmanitějších oblud a čarů, směřujících jen a jen k oklamání diváků. Ne! Klidně ponechá pak věda to, co do té chvíle ještě nepoznala, v oblasti neznáma, snažíc se však, aby se poctivě k tomu neznámu blíž a blíž propracovala. Snad se přece jejímu usilovnému hledání dříve nebo později — snad zítra nebo za milion roků — podaří, aby našla nějakou stezku i k oněm posledním výšinám poznání, kterých dosud duch žádného smrtelníka nedosáhl.

Proto se kritický rozum a konstruktivní badání nesmí zastavit ani před samým pojmem boha. Nejméně však smějí rozum a věda strpěti, aby výklad o bohu, ať tento je již pojímán jakkoliv, byl přenechán propagandě lidí vědecky ne dosti vzdělaných, nebo propagandě jednotlivců, ba i celých stavů, pseudovědou k šíření vědomých omylů přímo vychovaných, a to mezi nejrůznějšími národy a v nejrůznějších náboženstvích této země, hlásajících mimo to uznání svého boha často jako řemeslo a živnost. Také k pojmu boha musí věda přistoupit se svou rozumově-kritickou analýsou, aby dospěla k nějakému úsudku, kam až sahá i tu ono známo a ono neznámo. A limine ustoupit před

pojmem boha jako před otázkou, stojící takřka a priori mimo poznání a vymykající se takto z okruhu vědeckého poznávání, znamenalo by předčasnou kapitulaci vědy před sebou samotnou, nehledíc k tomu, že věda má, jak již řečeno, přímo morální povinnost, aby řešila — pokud možná — i tento problém. Ale věda dnes v otázce existence boha nebo jeho neexistence — alespoň podle mého přesvědčení — ustoupit už ani nepotřebuje, proto ustoupit také nesmí. Věda dnes k otázce boha může promluvit již zcela konkrétně.

Vím, že toto moje tvrzení i mezi oněmi vědecky nejvyšší vzdělanými, kteří věříce vědě vidí v ní jediného spolehlivého vůdce do říše neznáma, způsobí v prvním okamžiku překvapení a hned v zápětí asi narazí na nejprudší odpor. Přespříliš je v podvědomí nás všech ještě živo ono staré běžné slovo, zděděné od našich předků: „Kde končí věda, tam začíná víra“. Jsouť přece věda a víra obyčejně pokládány za nejurputnější odpůrce, za protiklady horší vody a ohně. Ale slovo víra znamená v uvedené souvislosti především přece jen víru v nějakého boha, který se nějakým nadpřirozeným způsobem prý kdysi zjevil nějakému jednotlivci, kmenu nebo národu a pak obyčejně zpracován byl církevně-dogmaticky, nebo znamená alespoň víru v nějakého nevyzpytatelného osobního boha deistického rázu. Rozpor mezi vědou a vírou leží tedy především na poli církevně náboženském.

Ale mezi vědou a bohem samým taková propast nezeje, jak by se snad dalo usuzovat ze skutečné nesmiřitelnosti, jež panuje mezi vědou a nějakou „zjevenou“ vírou. Alespoň v otázce jsoucnosti neb nejsoucnosti boha může si — podle mého skromného názoru, ale zároveň podle nejhlubšího mého přesvědčení — věda dovolit

zaujmuti konkrétní stanovisko. Věda je pro lidský mozek a jeho duševní síly jediná cesta k poznání, jiné cesty k pravdě na zemi není. *Proto lze věřit jen tomu bohu a jen v toho boha, proti kterému věda neoblásí svůj protest, neboť jen onen bůh je rozumem přijatelný, který je v souhlasu s vědou.*

Tímto svým požadavkem, aby dnes, to jest za dnešního stupně duševního pokroku, věda byla prostředkem a tak klíčem pro řešení problému boha, naprosto snad nemyslím, že by nám věda mohla podati podrobný rozbor všech božích vlastností a že by nám mohla odhalit celého boha způsobem, aby v jasném světle stál před naším vnitřním okem a zároveň byl přístupný snad i naším smyslům. Ne! Takový požadavek na vědu klásti nelze. Boha v celé jeho podstatě a ve všech jeho vlastnostech věda nikdy neodhalí, to vím. Ale stačilo by — alespoň prozatím — aby *věda* jasně a nevyvratně se *vyjádřila*, že *bůh je* nebo *že boha není*, případně že *boha vůbec býti nemůže*. Již takové vědecky podložené a logicky odůvodněné vyjasnění chaotické situace, která v otázce boha v lidských hlavách dnes panuje, bylo by nesmírnou zásluhou pro věc pokroku a míru na zemi, a to jak míru v mozku a v srdci hledajících, tak i míru celého lidstva. Neboť, kdyby takové vyjasnění skutečně prosáкло všemi lidskými mozky, učinilo by konec vzájemnému potírání lidí a národů jménem boha, t. j. boha vlastního proti bohu cizímu. Nechci se šířiti o tom, kolik neštěstí, krveprolití, muk a útrap různá církevní vyznání již přinesla ubohému lidstvu. Skoro každá stránka dějin o tom svědčí. Byla přece i ve světové válce ještě vyhlášena v mohamedánském světě „Svatá válka“, tedy boj na podkladě náboženském! A zůstanou-li duševní a mocenské vlivy různých církví nerušeně při práci, pak nelze ani pro budoucnost doufat, že alespoň příště

k takovým zjevům už nedojde. Vidíme to denně na vlastní oči a pocítují to mnozí z nás ve vlastní duši i na vlastním těle, kolik neklidu mohou ještě dnes rozvířiti v lidské společnosti nábožensko-církevní otázky. Ale jednou tyto otázky a tím i onen nebezpečný neklid v lidském kolektivu s povrchu naší země zajisté zmizí. Neboť vědecká osvěta lidstva jednou veškerá náboženská vyznání a tím i veškeré církve zajisté nahradí. Víím, nedožije se toho dnešní generace, nedožije se toho snad ani příští tisíciletí, ale dožije se toho lidstvo.

S pojmáním boha, jak jej přinášejí náboženství a církve, rozšířené dnes po naší zeměkouli, musí se věda v zájmu lidstva iniciativně vypořádat. Nechci při tom popírat, že by vývoj náboženství během dějin lidstva neučinil značný pokrok z úplných temnot rozumu a z naprosté nemohoucnosti, zaujmouti stanovisko ke zjevům vesmíru a člověka, k jistému jitření v rozpoznávacích mozcích a toužících srdcích. Rozumová kritika dnešních dnů by mohla konec konců ještě nějakou dobu jíti souběžně s různými náboženstvími, pokládajíc náboženství více za doménu citů než logiky a nechávajíc je proto takřka na pokoji, uspokojujíc se tím, že by jen občas upozorňovala náboženská vyznání na věroučné články, které jsou s vědou už v příliš příkrém odporu. Tyto články by musily pak býti prozkoumány a podle výsledku rozborů buď přizpůsobeny pozitivní vědě nebo úplně zlikvidovány. Věda svou stálou a tichou drobnou prací by mezitím už sama převychovala a povznesla lidstvo na onen duševní a mravní stav, ve kterém věrouky, náboženství a církve by se staly zbytečnými, a to jak pro potřeby rodiny a společnosti, tak i národů a států. Překážka vzájemného porozumění a sblížení, jakož i bratrské spolupráce lidstva po celé zeměkouli, překážka to vedle národnostních otázek

nejvážnější, by byla takto překonána a odstraněna. Onen paralelismus vědy a náboženství, o kterém právě bylo mluveno, by byl zajisté pro jistou dobu ještě docela dobře myslitelný, kdyby — kdyby velká náboženství této země urputně a zásadně neodmítala jakékoliv ústupky vědě. Neboť tato náboženství více méně všechna tak zdogmatizovala a ustrnula, že ani menších rekonstrukcí a adaptací nesnesou, aniž by se nadobro nezhroutila.

Proces tento nastal tím, že se ona náboženství přímo s neuvěřitelnou umíněností uzavřela proti veškerému osvěžujícímu vánku rozumového poznání, a to s počátku asi z přesvědčení o své vznešenosti, později zajisté z fanatismu a pýchy svých vedoucích vyznavačů, pohrdajících všemi názory laiků, a v dnešní době takřka z tvrdošijnosti a ze zoufalství — sit venia verbo, sed non possum aliter! — člověka usvědčeného z klamu, který ze své trapné situace nezná jiného východiska, než aby si postavil hlavu a zásadně odmítal veškerou diskusi.

Nechci dále popírat, že všechna velká náboženství naší doby mají v sobě nějaké dobré jádro, a to jak po stránce filosofické, tak i po stránce mravní, a že, pokud jde o tyto stránky, mají bezpochyby značnou přednost před náboženstvími, která byla v dávnověku a ve starověku nositeli tehdejších kultur. Důkazem pro toto tvrzení je, že bez odporu ani Zarathustrova Zendavesta, ani babylonsko-asyrský kult Baalův, ani staroegyptské náboženství, založené především na starosti o posmrtný život zemřelých, ani božstva keltická, starogermánská a staroslovanská, ani mytický kult Mitrův, ani antropomorfský, zato však zářivě světlý svět bohů starých Řeků a Římanů by se nedaly i nejpromyšlenějšími změnami a přídky do té míry přizpůsobit neb přetvořit, aby se mohly znovu státi živými vírami lidovými, a tak rovno-

cennými dnešním velkým náboženstvím. Neboť stojí, co se týká filosofického a mravního názírání na svět, daleko za věroukami, které dnes lidstvo ovládají. Ony náboženské nauky, vyznání a víry byly vynalezeny a vybudovány svým časem na rozumové orientaci svých národů, vykonaly své kulturní poslání a zmizely pak zase s povrchu země. Bude to s jejich následovníky zrovna tak.

Pozoruhodné při tom je, že se náboženství stejně stará jako náboženství shora uvedená, jakož i náboženství mnohem starší než ona zaniklá, udržela při životě až do dnešního dne a udrží se pravděpodobně ještě dlouho. Míním tím židovský monoteismus, brahmanismus a budhismus, do jisté míry i starojaponský šintoismus. Dlouhé trvání těchto náboženství je zajisté důkazem toho, že v každém z nich vězí nějaká zvlášť velice cenná filosofická moudrost, kterouž se ona náboženství mohla státi tak odolnými proti podřívajícímu proudu času, a že i po kulturní stránce tato filosofická moudrost velice vyhovovala potřebám oněch národů.

Židovskému monoteismu se ovšem obyčejně vytýká, že jeho bůh je bůh pomsty, naproti čemuž bůh křesťanství je bohem lásky. Ovšem, čistá nauka Kristova je obdivuhodným, nanejvýš krásným pojmáním lidství, ale křesťanský bůh sám, alespoň podle pojetí většiny křesťanských církví, není tak ideálně pln lásky, potrestá-li člověka za jediný snad hřích, nevyznaný před smrtí, mukami věčnými. Ani bůh židovský není tak krutý, jak jej rádi líčí nepřátelé židovské víry. Zato však — jak docela jinak působí primitivně lidský výklad o posmrtném životě, jak jej podává židovské náboženství, proti výkladu křesťanství v dalších osudech nesmrtelných lidských duší. Podle židovské nauky vrátí se každý člen židovského národa, odvolaný s této země na onen svět,

prostě do lůna Abrahamova. Podle křesťanského výkladu nastává pro poslední vyřízení pozemských záležitostí ohromně pompěsní boží soud nad vzkříšeným lidstvem, při kterémžto soudu vladař světů lidem za jejich krátký život pozemský přizná na věky věků odměny a tresty. A proti těmto božím trestům není práždného odvolání! To byly soudy na zemi přece milosrdnější. A nikdy žádná amnestie! To i tyranové tohoto světa byli často lidumilnější!

Musím se přiznat, že považuji za žádoucí, ba přímo za nutné, aby v zájmu vyšší mravnosti, t. j. pojmání lidského života samého po mravní stránce, byl takovému výkladu o posmrtných věcech vypověděn boj co nejostřejší. Neboť nemožu za mravný považovat pokus, aby život člověka byl zakládán na výkladech, přičicích se jak rozumu tak i lidskému citu, totiž na nehoráznosti, že nesmrtelná část člověka, t. j. jeho duše, bude na věky odměněna nebo trestána za onu krátkou dobu, prožitou tělem, která se v porovnání s věčností rovná takřka bodu v nekonečné přímce. Boha, který by tak odměňoval nebo trestal, by bylo nutno pokládat přímo za nemravného, neboť jak odměna tak i trest stály by při takovém postupu v nemravném poměru k zásluze a k vině. *Kristův bůh to zajisté není!* A ještě nemravnější je dogmatický výklad, že člověk, jenž po celý život žil nemravně, přece, a to zcela bezpečně, v hodince svého odchodu se světa si může zajistit vchod do nebe jedinou krátkou zpovědí svých hříchů, zatím co ubožák, jenž žil po celý svůj život mravně, pro jediný hřích, spáchaný snad teprve před samou smrtí, z něhož se už nemohl vyzpovídat, si odnese na věky věků zatracení svého vyššího já. Takové interpretace Kristovy nauky jsou skutečně strašlivé. Z nich a z podobných zjevů, vyskytujících se v křesťanských církvích, je zřejmé, že jejich

budovatelům a organisátorům tu zajisté nešlo už o mravní výchovu svěřených jim lidí, nýbrž o docela jinou věc, totiž o jejich udržení v neuvědomělosti a strachu, že jim tedy šlo o duševní a světskou moc nad lidem.

Ale i ta láska, jíž křesťanské náboženství je prý skrz na skrz prosáklé, zejména ona proslulá láska k bližnímu, kterou se jeho mravouka tak ráda honosí, tvrdí, že touto láskou prý postavila lidstvo na úplně nový mravní základ a tak celý svět prý proměnila od základů, musí být trochu vzata pod drobnohled. Zároveň musí být duševním dalekohledem zjištěno, zdali tato myšlenka o lásce k bližnímu je skutečně tak křesťansky původní a originální, jak by to křesťanské církve tak rády chtěly lidstvu vsugerovat. A tu ovšem nutno přiznat, že Kristus, jehož vznešenou postavu, žil-li vůbec, naprosto chci nechat nedotknutou, přinesl svým pojmáním vzájemného poměru člověka k člověku do myšlenkového světa svého římsko-židovského prostředí zajisté nové a dosud tam alespoň mezi obyčejným lidem neznámé citové stanovisko. Ale zároveň nám duševní dalekohled ihned prozradí, že ona doktrína o lásce ke každému člověku není na naší zeměkouli takovou novotou, že by křesťanství jí mohlo vyžadovat pro sebe jako autochtonní monopol. Indická náboženství, o tisíciletí starší než křesťanství, nejenže znají tuto lásku k bližnímu, nýbrž předčí ji i o mnoho, hlásajíce jednotu všeho živoucího a žádajíce proto na člověku, aby měl lásku také ke každému zvířeti.

A tak případ, který se kdysi v Indii odehrál před mýmá vlastnímá očima, že totiž otec ani sám nezabil ani nedovolil zabít brejlovce, který mu utkl syna, zůstává sebe křesťanštějším pojmáním života a světa na věky věků zjevem nepochopitelným.

Brahmanismus a budhismus jsou tedy po této stránce etiky, to jest po stránce lásky ke všemu tvorstvu, bez odporu ještě o mnoho hlubší a důkladnější než sama nauka Kristova. Zato brahmanismus v otázce pojmání boha a budhismus se svým učení o nirvaně před rozumovou analysou, jak o tom už byla řeč, neobstojí o nic lépe než křesťanství se svou trojicí. Naopak výstřelky oněch dvou náboženství východu ve věci představy různých vlastností Brahmových, přetvořených z velké části na zvláštní bohy, nebo ve věci nauky o divných reinkarnacích Budhových, jakož i výstřelky v otázce metempsychosy vůbec, předčí výklady tak řečeného Nového zákona, všechny křesťanské svaté v to počítajíc, ještě valně. Tyto výstřelky jsou zrovna tak zralé, aby byly vědou smeteny s povrchu zeměkoule, jako ony nehoráznosti ve výkladě Kristovy nauky, o kterých právě bylo mluveno. *Neboť jako jen poznání, které vyplývá z vědy, nám dnes může a smí zprostředkovati i poznání boha, tak lze přijmouti jen onu mravnost, se kterou rozum a věda mohou soublasiti.*

Brahmanismus a budhismus měly zrovna tak své umravňující a kulturní poslání, jaké mělo na západě křesťanství. Ale úlohy všech těchto náboženství jsou bez odporu většinou už dohrány. O tom svědčí, pokud jde o skutečnou „víru“, jejich vnitřní rozklad i jejich zevní úpadek. Co se speciálně týče křesťanského náboženství, musíme jeho kulturní poslání posuzovat se stanoviska, že dnes už nežijeme na sklonku prvního tisíciletí, kdy křesťanství pro naše země bylo zajisté velkým pozhnáním. Žijeme v době, kdy nejmladší z našich spoluobčanů se dožijí třetího tisíciletí po Kristu. Žijeme v době, kdy věda a rozumové poznání převzaly duševní vůdcovství na zemi, čímž se tyto poznatkové faktory staly základy a nositeli moderní kultury. Neboť

věda, zvítězivší nad všemi pověrami, bludy a klamy, dává nám poznati, jakým svět skutečně je. Neznáme dnes už strašidel-duchů a démonů, neznáme andělů a ďáblů, neznáme proroctví a prozřetelnosti, neznáme zázraků a zjevení. Nescházeloby mnoho a neznali bychom ani boha, kdyby nám nebylo popřáno, abychom k tomuto problému mohli zaujmouti jiné stanovisko, než k úžasnému protikladu boha, k satanovi.

Není jiné pochodně do říše neznáma, než světlo poznání na podkladě badání, a není spolehlivějšího vodítka na cestě ku pravdě, než zase jen kompas vědy. Žádná intuice, žádná inspirace, žádné „boží“ vnuknutí nenahradí práci badání, žádná sebe obratnější a sebe originálnější absolutní genialnost nepředstihne i sebe pomalejší postup vědy. Ovšem i věda se může občas dostati svými hypotézami a teoriemi na scestí. Ale ona sama se již brzy postará o to, aby se vrátila na správnou cestu, jak o tom svědčí dějiny vědy a celý stav našeho dnešního vědění.

Tedy i do onoho velikého neznáma, ve kterém dnes ještě leží skryt pojem boha, věda svou pochodní zaslítit musí. Jen rozumové badání může i zde odhalit skutečnou pravdu. Jiné cesty ku pravdě není.

Vyzbrojeni tímto přesvědčením, můžeme nyní přikročit k prozatímním závěrům, které, vyplývající z předchozích úvah, jsou závažné pro téma tohoto pojednání.

První závěr zní: *V žádném velkém náboženství dnešní doby nelze naléztí pojetí boha, které by obstálo před kritickým rozumem.*

Druhý závěr: *I dnešní obvyklé deismy, t. j. mimocírkevní a mimonáboženská nazírání na boha, hledající tohoto jako nějakou zvláštní bytost v kosmu, ani panteismus, nepodávají pojem boha, který by uspokojil skepsi racionalismu.*

Třetí závěr: *Je-li bůh vůbec, nutno jej tedy hledati jinde,*

než v dnešních náboženských naukách nebo v běžných deismech.

Čtvrtý závěr: *Má-li pojem boha vůbec obstáti před rozumovou analysou, musí nás na cestě k němu vésti jedině věda.*

A věda našich dnů, tvrdím — a to jest jádro a cíl tohoto pojednání — může podati alespoň už důkaz o existenci boha, ovšem docela jiného boha, než jakého přinášejí různá náboženství. A na otázku, kterou toto moje — vím — smělé tvrzení vnutí na rty asi každému, kdo je po prvé čte, totiž otázku: „Jak může věda dokázat jsoucnost boha?“ odpovídám:

Věda existenci boha může dokázat z jeho manifestací, z jeho projevů!

Důkaz bude dán. Nežli však k podání tohoto důkazu přistoupím, chci ještě krátce pojednat o smyslu člověka na zemi, neboť smysl člověka a života vůbec souvisí těsně s problémem boha. Existuje-li totiž bůh, pak bude zjev člověka a života podle všech rozumových předpokladů také v nějaké vnitřní spojitosti se jsoucností boží.

II.

SMYSL ČLOVĚKA.

Od doby, kdy člověk, uvědomiv si svou lidskou existenci, začínal o věcech, které ho obklopovaly, objektivně přemýšlet, uvažoval zajisté také o sobě samém a o úkolu vlastního života. K čemu žiji? K čemu vše to, co je kolem mne? My mohli bychom dnes klásti tuto otázku snad v tomto trochu rozšířeném znění: Jaký smysl je ve zrození, vývoji, úpadku a smrti, a to jak v eónovém trvání slunečných soustav, tak i v efémerním bytí lidském a animálním vůbec?

Odpověď na první část otázky, t. j. otázku po smyslu kosmických zjevů, která by mohla trvale uspokojit rozum a logickou kritiku, žádný smrtelník dosud ještě nedal. Žádná intuice tuto záhadu odhalení nemůže, a ani dnešní věda na takovou odpověď naprosto nestačí. Stojíme tu patrně před nejzazšími tajemstvími a musíme se s tímto faktem, alespoň prozatím, smířit a uspokojit.

Ale spíše již může se odvážit rozum a věda přiložit své kritické měřítko na otázku smyslu člověka a smyslu jeho života, a může to tím oprávněněji, že zmíněné zjevy neleží před nimi jen jako objektivní skutečnosti, nýbrž že každý člověk tyto zjevy se všemi příznaky a příznaky, které s nimi souvisí, sám subjektivně pro-

žívá. Přesto však zůstane pokus vypořádat se se zjevem člověka na zemi a s jeho životem, odvážnou a těžkou úlohou.

Poměrně nejvíce ulehčuje tento úkol materialistické nazírání na svět. Člověk a jeho život, tvrdí světový názor, odvozený z monistického materialismu, jsou čirá náhoda, jako vůbec veškeré zjevy ve vesmíru, zejména všechny podrobnější změny v něm nejsou — alespoň se stanoviska filosofického pojmány — ničím jiným, než čirou náhodou. Naprosto není podle nauky materialismu přípustno, abychom při oněch zjevech myslili na nějakou duševní sílu, která by snad dění v kosmu řídila. Hmota je jednou dána, odkud pochází a kam spěje, to nevíme, je jednoduše zde a jí vrozeny jsou zákony. Těchto zákonů poslouchají ovšem veškeré změny v universu, ale změny samy nemají nějakého předurčeného cíle nebo úkolu, dokonce už ne nějakého mravního smyslu. A tak nutno považovat i člověka a jeho život za naprostou náhodu, nebo, chcete-li se subjektivního stanoviska tuto náhodu jako takovou pojmenovat ještě určitěji — za náhodu náhod!

Můžeme přitom, dalo by se podle materialismu dále vykládat, beze všeho připustit, že se oběh a „život“ kosmických těles ve svých velkých rysech pod diktátem zákonů hmoty musil snad tak vyvinouti, jak dnes před námi stojí, a že kosmos, při veškeré své proměně, směřuje k jistým nevyhnutelným metám. Ale i v onom chaotickém vlnění, kroužení a vření Kant-Laplaceových mlh, byly to — pokud si alespoň o tomto „zformování“ světa můžeme v lidském mozku dovolit nějakou mlhavou představu — přece zase jen „nahodilé“ odstředivé a rozdělující síly a proti nim pracující a tvořící síly soustředivé a seskupující, které vesmíru daly jeho podrobnější tvářnost. V zásadě ovšem musil se tedy kosmos

asi vytvořit tak, jak jej vidíme svýma tělesnýma očima a nadto ještě tušíme svým duševním okem, ale v „podrobnostech“ vyvinul se svět zase jen „nahodile“.

K těmto „podrobnostem“ lze počítat, chceme-li jíti dále po stopách materialismu a interpretovat jeho učení, zejména velikost jednotlivých nebeských těles, jejich vzájemnou vzdálenost a vnitřní složení, jakož i vodní a atmosférické poměry na jejich povrchu. Dále lze k těmto „podrobnostem“ počítat střetnutí a srážky kosmických hmot nebo vyšínutí hvězd z jejich původní dráhy vlivem jiných, prostorem putujících nebeských poutníků, „podrobnosti“, jež na ohromných nekonečných rysech vesmíru zajisté jen „málo“ mění a zejména pro jeho nevyhnutelné cíle, ke kterým spěje, jen „pramálo“ znamenají. Ale pro možnost a tvárnost života na jednotlivých hvězdách jsou naprosto rozhodujícího rázu. Neboť na těchto „detailech“ závisí veškeré zjevy živé hmoty a tím i veškeré projevy života. Takto bychom se dostali k závěru, že veškeré tvary života a tím i veškeré tvory jak po celém vesmíru, tak i na naší zeměkouli jsou nahodilého rázu.

Člověk je tedy zjev nahodilý a jeho život tudíž bez veškerého smyslu! Myšlenka tato se mi zdá dnes přímo odporná. V mladých letech ovšem, když tenkrát materialismus byl v plném svém rozkvětu a svou monistickou jednoduchostí oslňoval naše pokroku dychtivé duše, podlehlí jsme my jinoši skoro všichni kouzlu přímočarosti takových výkladů. Veškeré záhady světa zredukovány na hmotu! Co jsme se tenkrát ptali po smyslu člověka a jeho života s nějakého vyššího, mravního stanoviska?

Ale překonali jsme, doufám alespoň, z největší části velice brzy onu materialistickou vlnu, která se tenkrát přelila přes hlavy intelligence: život člověka nemůže

býti beze smyslu! A i kdyby skutečně takový byl, říkal jsem si tajně ve svém nitru, nesmíme toto stanovisko přijmouti. Nutno hledat i najíti pro člověka a jeho život nějaký smysl, i kdyby tento výklad byl pouhým sebeklamem. Stačilo, abychom v něj věřili. Lidstvo pro své bytí, pro svou práci a svůj duševní vzestup nezbytně potřebuje, aby vidělo ve své existenci a ve svých pozemských snahách nějaký vyšší smysl. Vykládat člověka a jeho život jako nahodilost, vyšlou z chaotického tvoření hmoty, by zúžilo a stlačilo náš život na zemi — alespoň po duševní a morální stránce — na pouhé živorenění. Neboť veškeré lidské touhy po zdokonalení, veškeré naše úsilí po poznání, veškeré naše tvoření, ba i veškeren intelektuální život člověkův vůbec by bylo nutno v tomto případě odsoudit do propasti marností a zbytečností. Člověk hledající musil by si naprosto zoufatí nad takovým odsouzením lidského života.

Hledající však brzy skutečně pozná, že člověk a jeho život nejsou nahodilými zjevy, nýbrž že mají jak svůj cíl, tak i svůj smysl. Přitom otázka boha a otázka člověka a života vůbec splývají a srůstají mu v jediný problém, k jehož řešení lze přistoupit jen jako k jedinému celku, svou vnitřní souvislostí nedělitelnému. I cennost filosofických názorů a náboženských nauk posuzuje hledající především s té stránky, jaký účel našemu životu dávají.

A tu nutno připustit, že jistá variace deismu, která se se sféry dualistického nazírání na svět dosti přibližuje oduševnělému panteismu, dává jak kosmu, tak i životu výklad, s nímž se možno vážně zabývat. Tento deismus, jež jsem se snažil ve svém mužném věku vytríbit na svůj světový názor, říkal mi konečně asi toto: Bůh stvořil vesmír a myslící tvory v něm proto, aby on, jenž se jako pouhá prasíla, jako pouhý duch bez hmotného protikladu, nemohl dále projevovat, sám sebe

v kosmu viděl a takto sama sebe poznal ve své tvorbě, podobně jako my se poznáváme v zrcadle nebo ve svém díle. My lidé a ostatní rozumem obdařené bytosti na jiných hvězdách — a takových hvězd tvory obydlých je jistě mimo naši zemi ještě na miliony — měli bychom při tom božské poslání, abychom byli nejenom manifestacemi, zrcadlovými obrazy božími, nýbrž zejména i svědky boží velikosti a všemohoucnosti. Toto svědectví by se dědilo od generace na generaci a právě udržování kontinuity tohoto svědectví by bylo na zemi úkolem lidstva. V řetězu smrtelných svědků stal by se tak jednotlivec přec jen nesmrtelným, neboť byl nutným článkem v udržování onoho svědectví, jež ve vesmíru nikdy nevyhyne. V kolektivní duši lidské, která vždy v právě přítomné generaci žije, bude i duše člověka zemřelého žít, pokud bude lidských tvorů, kteří jsou vědomými svědky jsoucnosti a tvořivosti boží.

Ale takový výklad o smyslu člověka a života, přesto že jsem podle něho viděl boha v nás, v jeho tvorech, mi konečně nestačil; a nestačí snad žádnému hledajícímu. Smysl, jež takový světový názor člověku a jeho životu dává, je totiž příliš pasivní a málo aktivní. Mimo to rozumová úvaha u něho stále klopýtá přes tvůrčí akt boha-ducha z ničeho. Nutno tedy hledat někde jinde přijatelný výklad o lidském životě.

Panteismus, jak jsme již viděli, uspokojující výklad o smyslu člověka nedá, neboť nepodává vůbec žádného výkladu o tomto zjevu. Vše, co ve světě je, je bůh, celý nekonečný kosmos se všemi v něm panujícími zákony a tím se všemi zjevy v něm je ve svém souhrnu bohem. My lidé jsme zrovna tak jak každý kámen částmi božími. Ale proč zde kámen nebo člověk je, to panteismus neříká, ani podle své povahy říci nechce.

I církevní a nábožensky teistické výklady o smyslu

člověka na zemi nejsou takového rázu, aby mohly vyhovětí rozumové touze. Nemožno přece bráti vážně výklad, jak jej o účelu člověka přináší Starý zákon ve své genesi, převzatý nadto pravděpodobně z babylonských pramenů, a jak jej později nezměněně převzaly a do dneška s neuvěřitelnou houževnatostí hájí různé křesťanské církve, kteréžto církve mimoto k starozákonním výkladům o smyslu člověka připojují ještě další nepřijatelné dodatky. Podle starozákonního nazírání byl by úkol člověka na zemi asi ten, aby bohu sloužil, podle božích příkazů žil, k bohu se modlil a modlitbami i obětmi smířoval jeho hněv, jež se vždy s velkou prudkostí ihned dostaví, jakmile se člověk jen v nejmenším odkloní od jeho přání neb vůle. Udržování boha v dobré, člověku nakloněné náladě a zabraňování tomu, aby se jeho zloba proti jednotlivci nebo národu nevybila — neboť bůh ten je zlostný a mstivý! — je tedy hlavním úkolem člověka na zemi. Krátce, bůh si člověka stvořil proto, aby měl někoho, kdo by se mu klaněl a kdo by mu sloužil.

Zato však jinak všecko, co zemi zdobí, stojí člověku k dispozici, aby sloužilo zase jemu. Neboť podle genese země sama a s ní slunce, měsíc a hvězdy jsou bohem stvořeny — mimo ad dei gloriam — k tomu, aby koruně stvoření, člověku, přispěly pro jeho pozemské potřeby a radosti.

Křesťanství doplnilo, jak o tom již bylo mluveno, smysl lidského života ještě naukou, že tento život je zkouškou, bohem člověku jednou pro vždy ustanovenou, podle jejíhož výsledku člověkovu nesmrtelná duše po smrti těla vejde buď do nebe, kde ji obklopí věčná blaženost, nebo do pekla, kde na ni čekají věčné muky a bolesti.

Starozákonní výklad o smyslu lidského života je

ovšem takového rázu, že se jím kritický rozum vážně zabývat nemůže. O doplňcích, přidaných této nauce křesťanstvím, je diskuse ještě nemožnější. V době svého vzniku byl starozákonní výklad o životě lidském zajisté nesmírně pokročilý, byl to zářivý výblesk moudrosti z mozku geniálního člověka, neb mozků skupiny osvěcených lidí. O jeho hloubce svědčí i okolnost, že ve svém následovníku, křesťanství, tak dlouho mohl ovládat představy civilisovaného lidstva na západní polokouli, až pokračující orientace lidského mozku, jdoucí až na kosmické vzdálenosti, poznala ony výklady genese jako nemožné a nelogické, načež sama začala ve věci budovat své názory a představy na vědeckých, racionalistických podkladech.

Zmíněné výklady křesťanských církví o smyslu a účelu člověka na zemi nutno tedy z rozumového stanoviska naprosto odmítnouti. Ale i velká náboženství východu, totiž brahmanismus a budhismus, neobstojí se svými výklady o úkolu člověka o nic lépe než církve západní. Podle těchto nauk putuje lidská duše na zemi nepřetržitě od tvora ke tvoru, až si konečně svým mravním zdokonalením vyslouží, aby se mohla vrátit k svému bohu, nebo mohla vejíti k snivé blaženosti ve věčnou nirvanu. Podle těchto náboženství má tedy člověk na zemi úkol, aby mravním životem svou nesmrtelnou duši nějak spasil. Úkol tento je tedy podobný úkolu, jež člověku a jeho životu dává křesťanství. Ale cesta k onomu spasení duše je v náboženstvích východu filosoficky líčena přece mnohem rozumněji a tudíž sympatičtěji, než v křesťanství. Neboť cesta k dosažení věčné blaženosti nevede u indických náboženství toliko jedním, jediným, lidským životem, nýbrž celou řadou, případně nekonečně dlouhou řadou životů, až konečně člověk dosáhne oné mravní výše, která jeho duši učiní způ-

sobilou a hodnou toho, aby byla odvolána se země. A peklo, t. j. věčné zatracení v posmrtném bytí, tato náboženství — alespoň ve své původní čistotě — také neznají. U nich je život na zemi takřka už toto peklo, ono místo utrpení, kterým nutno projít, aby bylo konečně dosaženo věčné blaženosti. Přitom se mi zdá, že i výklad oněch dvou náboženství východu, že v nynějším životě proto trpíme, že jsme se v předešlém životě provinili, je etičtější než výklad křesťanství, že za naše utrpení na zemi jednou po smrti v nebi budeme odměněni.

Nepochybně jsou tedy nauky oněch dvou indických náboženství ve svém úhrnu, zejména, pokud se týče výkladu o smyslu lidského života, vysoce mravní. Ale aktivního smyslu životu člověka v jeho spožití s ostatními lidmi přece nedávají. Aktivního rázu jsou nanejvýš dobré skutky, jež vykonáváme pro dobro bližního neb jiných tvorů této země. Jinak obě ona náboženství nežadají skoro žádné pozitivní činnosti. A de facto vedla v praxi tato náboženství k odvrácení od pozemských věcí, k odříkání, k askesi a životní pasivitě. Především platí to o budhismu, jež přes jeho jinak tak krásná učení nutno posuzovat, že, jako pokroku nepřátelský a tedy proticivilisační, a tím nebezpečný pro vnější stránku lidské kultury.

Odmítáme tedy se stanoviska rozumové kritiky i tyto výklady obou velkých náboženství východu o smyslu člověka a jeho života. A uvědomíme-li si ještě jednou, že japonský šintoismus se zakládá zejména na uctívání předků, což přece také nemůže být výhradním smyslem lidského života, můžeme hledání smyslu člověka ve výkladech pozemských náboženství pokládat s rozumového stanoviska za ukončeno, ukončeno s naprosto záporným výsledkem. Nezbyvá tedy než hledat přijatelný

názor o věci ve výkladech laických a světských, případně ve výkladech filosofických o tomto tématě. A tu nutno konstatovat, že i běžné mimocírkevní deismy nepřinášejí názory o účelu člověka na zemi, jež by uspokojily kriticko-rozumové požadavky. Neboť tyto deismy se celkem nevypracovávají přes stanovisko, že onen osobní bůh, jehož uznávají, stvořil člověka přece jen k vlastní slávě a k svědectví své velikosti a moci, nanejvýš pak ještě k tomu, aby se člověk ze všeho toho, co ho tu na světě obklopuje, radoval a života užil.

Z ryze světských výkladů je výklad, že by člověk na této zemi žil proto, aby se rozmnožoval a naplnil její povrch, víc než triviální, výklad, že člověk je na zemi, aby jí panoval, šosácký. Výklad, že smysl života záleží v tom, aby života bylo do dna využito, při čemž má člověk jedinou úlohu, aby se udržoval požitků schopným, je cynický. Nauka stoická, že se člověk má životu takřka vyhnouti, aby nebyl stržen jeho vášněmi, které jsou zároveň bolestmi, není výklad smyslu života samého, nýbrž jen směrnici proň. Tvrzení, že člověku je život dán, aby vyplnil své dny prací, je zajisté jednostranný a přes veškerou nutnost a čestnost práce málo radostný. Jen mimochodem poukazují při této příležitosti na fakt, že evangelisté se ani slůvkem nezmiňují o tom, že by byl Kristus přikázal práci jako životní nutnost pro vnitřní spokojenost a čestný základ lidského bytí. Naopak, celé vylíčení jeho postavy a povahy v evangeliích prozrazuje, že Kristus potřebu práce ani sám neznal, ani jí neuznával. Ba, jeho podobenství namnoze přímo vybízí k tomu, abychom byli jako ptactvo nebeské, které ani neseje, ani nežne, a přece je živí Bůh-Otec. Je to vybídka, jež svádí nejen k nepracovitosti, ale dokonce i k zahálce a k maření času. Ale to, jak řečeno, jen mimochodem.

Výklad smyslu lidského života účelem, aby člověk člověka podporoval a pomáhal mu, kde a kdykoliv se k tomu jen naskytne možnost a příležitost, abychom takto všichni lehčeji prošli životem, zdůrazňuje jen altruistickou stránku v praktickém životě, jinak zajisté velice krásnou, ale nevyčerpává otázku smyslu života abstraktně. Výklad smyslu člověka požadavkem, aby tento plnil v životě své povinnosti, je ovšem morální, ale upomíná podezřele na výklad účelu člověka mocnářskými mozky, že totiž smysl člověka je, být dobrým a poslušným poddaným. Filosofický výklad účelu člověka, že totiž žijeme, abychom poznali sama sebe, svět a jeho zákony, je přes svou částečnou pravdivost přece jen příliš rozjímavého rázu. Nemá totiž pevného aktivního směru, jehož nositelem by byl člověk. Výklad, že naše existence vyplývá jen z nezměnitelných zákonů přírody, a že proto musíme mlčky oddáni ve svůj osud a bez reptání prožít život do konce, je výklad nejen příliš fatalistický, nýbrž i beznadějně chmurný a smutný, tedy eticky nepřijatelný. Takové pojetí člověka a jeho života hraničí s názorem, že všechny zjevy na světě jsou v rámci zákonů přírody a kosmu jen osudovou hrou, což je pojetí, proti kterému se, jak již bylo rozvedeno, vzpírá nejen naše rozumová kritika, nýbrž i celá naše vnitřní bytost citová.

Poměrně ještě nejsympatičtější je ideál starořecké kalokagathie. Veškerá snaha člověka má se nésti k tomu, aby dosáhl krásy a dokonalosti tělesné a zároveň i ušlechtilosti mravní, tedy jakési dokonalé harmonie těla i duše. Ale ani tento názor neuspokojuje úplně. Dosažením kalokagathie dosaženo je i účelu a chybí další pokrok a vzlet, pojímaný sub specie zítřka.

Nevíím, jaký vážnější výklad o smyslu člověka a jeho života bych mohl ještě uvést. Myslím, že jsem se o dů-

ležitéjších z nich zmínil o všech. A žádný z nich, to mi soudný a nepředpojatý čtenář zajisté připustí, neobstojí před důkladnou a přesnou analysou rozumu. Kde tedy, kterou cestou a jakými prostředky ještě hledat tento smysl. Odpověď: *Prostřednictvím vědy, která jak ve všech otázkách lidského bytí, tak i v otázce smyslu člověka a jeho života, jediné je povolána, aby promluvila rozhodující slovo.*

A jelikož otázka smyslu člověka a jeho života, jak shora uvedeno, těsně souvisí s problémem boha, má zde také být řešena v souvislosti s otázkou existence boží. Zajisté najde věda pro smysl člověka a jeho života rozumem přijatelný výklad, bude-li moci navázat člověkův zjev na nějaké rozumové pojmání boha.

Cesta k logickému výkladu člověka života vede tedy přes vědecký důkaz o jsočnosti boha. A tu kyne tomuto výkladu dobrá naděje. *Neboť existenci boha může, jak v první kapitole bylo tvrzeno, věda dokázat,* ovšem, jak jsem tam řekl, docela jiného boha, než jakého přinášejí různá náboženství. A na otázku, jak věda může tohoto boha dokázat, odpověděl jsem: *Z jeho projevů, z jeho manifestací!*

K podání tohoto důkazu chci nyní přistoupiti.

III.

BOŽÍ PROJEVY.

Jako nejhlavnější projevy boží a zároveň tedy nejpřednější a nejpřesvědčivější důkazy o jsočnosti boha jsou obyčejně uváděny kosmos jako celek a pak účelnost a zákonitost, panující v tomto světě. Jsou to známé důkazy kosmologický a teleologický, kterými jak církve tak i deisté operují odjakživa jako svými nejsilnějšími triumfy, aby dovedili existenci nejvyšší bytosti, boha.

Ale nutno tu hned upozornit na to, že tytéž argumenty, jichž jedna strana užívá jako dokladů pro dokázání existence boha, druhá strana, totiž ta, která odmítá jsočnost nějakého boha, uvádí jako důkazy pro jeho neexistenci. Neboť, říká tato strana, a to ne bez logiky, k čemu si situaci, která je beztoho už dosti komplikována, ještě více komplikovat? Nemůžeme-li již chápat a pochopit, odkud celý tento nekonečný kosmos pochází, k čemu si ještě vymýšlet nějakého zvláštního boha jako tvůrce universa? Tím se přece stavíme sami úmyslně před novou záhadu. Jakým způsobem totiž mohl onen neviditelný bůh z ničeho stvořiti viditelný hmotný svět? Místo jedné záhady, záhady všehomíra jako celku, máme teď dvě záhady, totiž boha jako základní záhadu a pak akt stvoření světa jako záhadu,

vyplývající ještě záhadněji z první záhady. Zůstaňme tedy, uzavírá tato strana řetěz svých rozumových úvah, při jedné záhadě — ta jedna nám zrovna stačí!

Spravedlnost káže tu ovšem přiznati, že naše antropomorfistické nazírání na svět a veškeré dění v něm, nazírání, kterého se člověk může zbavit jen v abstraktní teorii, nikdy však v praxi, stojí s ním neúprosně a nezvratně pod vlivem determinismu a vida všude kolem sebe jen a jen zákon kausality — že antropomorfistické toto naše nazírání se zdráhá, aby uznalo kosmos jako fakt nedeterminovaný, jako zjev bez příčiny. Zkušenostem a poznatkům lidského rozumu se takřka a limíne přičí, abychom neviděli v hmatatelném a viditelném světě následek a výsledek nějakého předchozího konstruktivního aktu tvůrčího.

Mimoděk vzpomínám při myšlence na antropomorfistickou představu boha jako tvůrce země a nebe vždy na známou povídku o Arabovi v poušti, který nevěřícího v boha vyvedl před stan a ukazuje na velbloudovy stopy v písku se nevěrce ptal: „O čem svědčí tyto stopy?“ Odpověď: „O velbloudovi“. „Vidíš,“ na to zase Arab, „podle stop v písku soudíš na velblouda. A čí stopa je tento svět?“ —

Touto řečnickou otázkou na místě kladného tvrzení, že jen a jen nějaký osobní bůh mohl stvořit všecko, co v tomto světě, na zemi a na nebi vidíme, končí ona povídka. Nevěřec v poušti nenašel patrně více odpovědi, byl odbyt, umlčen a stojí zahanben přede všemi, kdo slyší onu povídku vypravovat.

Podobně, jako právě umlčený nevěrec, bývají ve svých pochybnostech uchlácholeni mnozí a mnozí, kteří o oněch „záhadách za oblaky“ sami přemýšlet buď neměli kdy, nebo neměli chuti neb i odvahy, přenechávajíce luštění těchto záhad podle starého, takřka po

celém povrchu zeměkoule ustáleného, protože od předků zděděného zvyku, lidem a stavům, které považují ve věcech božích za autoritativní. Přitom však přezírají, že tito lidé a stavy si ono právo k řešení božího problému více sami osvojují, než aby k tomu byli nějak povoláni. Ale v myslích pochybovačů bývá bůh výroky těchto lidí a stavů vždy zase zajištěn — alespoň prozatím a do té doby, než vzniknou nové pochybnosti, které pak znovu nějaký mudrc zahladí otázkou: „A čí stopa je tento svět?“ —

Zajisté, že existence universa každému myslícímu vnutí myšlenku na nějakou záhadnou prasílu, na nějaký záračný prapůvod. Úvahy o zdánlivě nekonečném kosmu vyvolávají v jeho citech divné vření, jinak mu neznámé, zápasící s jeho rozumem o výraz a o slyšitelný zvuk, svádějící ho konečně k tomu, aby pro toto záhadné neznámo volil název boha. Neboť název ten najde hotový a vžitý v obvyklé nomenklatuře řeči pro pojem, o kterém dalšího porozumění není. V tomto smyslu a s tohoto stanoviska bylo by snad dovoleno, nazývat slovo bůh slovem rozpaků a boha samého pojmem rozpaků. Ale jaká to ideová vzdálenost, jaká to rozumová propast takového vycítění neznámé praexistence a praintelligence od představy onoho boha, o kterém svědčí svět, osobním bohem stvořený, podobně jako stopa velblouda svědčí o svém původci, od představy boha, stvořeného v mozku naivního povídkáře podle vzoru člověka nebo dokonce velblouda, kterýžto bůh stvořil zase navzájem člověka podle vlastního obrazu!

Pohled na hvězdné nebe byl ovšem i Kantovi důkazem a dokladem pro existenci nějaké nejvyšší bytosti, ke kterémužto důkazu přistupuje u tohoto velikého filosofa ještě jako druhý doklad pro jsooucnost boha i onen věčný zákon mravnosti, jež viděl vepsaný v lidské

srdce. K tomuto svému bohu dopracoval a přiznal se Kant teprve, když byl původně ve své „Kritice čistého rozumu“ zaujal více než skeptické stanovisko k otázce existence boha. Starší Kant stojí tu v dosti příkrém protikladu k sobě samému z mladších let. Změna světového názoru sama Kantovi naprosto nemůže být zazlívána. Světový názor člověka i neinteligentnějšího nebývá stálý, nýbrž mění se podle jeho vědomostí, znalostí a zkušeností. Světový názor jednotlivce se takto tvoří, proměňuje, ustaluje a případně ustupuje jinému. Bývá takto často mezníkem a etapou v duševním vývoji inteligenta a není proto hanou pro nikoho, překoná-li někdo prohloubením poznání a životními zážitky dosavadní svůj názor a nahrazuje jej jiným, pro který nabyt lepšího odůvodnění. Při tom se u Kanta ona přes veškerý vnitřní vývoj nápadná změna v jeho světovém názoru naprosto nedá odbýt tvrzením, že by Kant v jistém duševním senilismu a podléhaje tudíž mysticismu, byl snad zapřel přesvědčení svého mužného věku. Naopak Kantovo propracování k bohu musí u tohoto až do nejvyššího stáří nesmírně jasného ducha být bez odporu považováno za vzestup k vyššímu poznání, za myslitelovo vycítění posledních pravd. Jenže s důkazy, které Kant přináší, aby dokázal existenci boha, nelze úplně souhlasit, alespoň dnes už ne. Pokládám totiž tyto důkazy za příliš neurčité a povšechné, a zčásti i za nesprávné.

Hvězdné nebe, které Kant znal, bylo ještě docela jiné, nežli nebe kosmických soustav, se kterými nás seznámily výzkumné refraktory moderních hvězdáren. Ovšem, i Kantovo nebe bylo souhrnem nesčetných kosmických těles, točících se, kroužících a zákonitými drahami prostorem se ženoucích. Jejich nejvyšší soustavou zdála se tenkrát být Mléčná dráha. Dnes však

víme, že kosmických systémů onoho druhu, jakého je „naše“ Mléčná dráha, je ve světovém prostoru roztroušeno veliké množství. Naši hvězdáři jich zjistili již několik tisíc. Neboť ony zářící mlhy, které se dobám Kantovým zdály ležet ještě v Mléčné dráze samé, objevily se v novodobých dalekohledech jako samostatné kosmické soustavy, jako ohromné hvězdné spirály, analogické naší Mléčné dráze, ležící daleko, daleko za ní, a to ve vzdálenostech, které i astronomové, zvyklí jinak na biliony a triliony, vyjadřují jen ve světelných letech. Několik milionů roků musil bys, ubohý človče, letět na špičce takového světelného paprsku, který v této chvíli vychází ze zářící hvězdné závitnice v jednom „koutě“ světového prostoru, než by ses dostal v druhém „koutě“ světa na její vzdálenou sestru. A při tom bys cestoval rychlostí, kterou bys obletěl za vteřinu osmkrát naši zeměkouli na jejím rovníku, kdyby ses spokojil takovým malým bleskoletem. A kdo může tušit, jak rozsáhlý bude snad tento kosmos ještě v budoucích staletích a tisíciletích? S jistou reminiscencí na výrok Archimedův o bodě v prostoru, odkud by vyvrátil svět z jeho stěží, dalo by se tu s dobrým svědomím říci: Dejte mi dalekohled, který zvětšuje milionkrát více dnešních refraktorů, a zvětším vám svět bilionkrát! Ovšem, na druhé straně vidíme pokusy o důkaz, že tento zdánlivě nekonečný prostor přece je jen některak konečný, a že toliko v představách našich mozků se jeví neohraničený. Tak alespoň začal v alegoriích věštit náš velký vrstevník Einstein. Ale přes toto myšlenkové zúžení prostoru může hmotné universum narůst ve skutečnosti ještě netušeně.

Veškeré toto rozšíření a zvětšení a zase případné zúžení světa však nezmění nic na faktu, že tento kosmos sám pro sebe není ještě dostatečným dokladem pro existenci

nějakého osobního boha. Proč tomu je tak, o tom bylo již mluveno.

Ale i druhý důkaz, z něhož Kant chce soudit na nějakou boží bytost, totiž věčný zákon morálky v našich srdcích, neobstojí před kritikou. Neboť apriornost takového zákona — výraz věčnost lze u lidského tvora připouštět nanejvýš obrazně — je naprosto pochybná. Herbert Spencer dokázal totiž, a to, jak se zdá, nevratně, že tato morálka v našem nitru není tak věčného původu, jak se Kant domníval, nýbrž že i ona, vyrůstajíc ze spolužití lidí, se teprve časem v každém jednotlivci do té míry vyvinula a zdokonalila, že se Kantovi mohla zdát jako a priori dána, člověku vrozena. Neboť i tato morálka má svou nauku descendenční, svou evoluci duševní.

Tímto konstatováním stává se naprosto nemožným, aby mravní city v našem nitru mohly být považovány za *primérní* důkazy pro existenci boha. Jinak ovšem jevila by se otázka, kdyby byla kladena v tom smyslu, zda by nebylo možné, použití morálních zákonů v lidském srdci jako sekundárních příznaků pro dovedení jsoucnosti boha.

Tedy ani viditelný konkrétní kosmos sám o sobě, ani neviditelné abstraktní svědomí lidské samo o sebe nemohou být přijaty rozumem jako přesvědčující důkazy pro existenci boha. Toto moje tvrzení překvapí asi mnohého, zejména mnohého z řad nejvzdělanějších, neboť Kantovo učení přešlo mimoděk výchovou tak do našeho přesvědčení, ba přímo do našeho podvědomí, že obyčejně bývá pokládáno za autoritativní, takřka za neodvolatelný výrok poslední instance.

Že existence kosmu přes jeho záhadný, naším rozumem nevysvětlitelný původ nemůže být považována už za dostatečný důkaz pro jsoucnost boha, jenž by byl

nutným předpokladem stvořeného vesmíru, dá se snad dokázat také touto úvahou.

Můžeme si docela dobře představit, že veškerá nebeská tělesa přešla ve stadium, ve kterém nevykazují již žádnou změnu zjevů, že se z nich staly mrtvé, vychladlé koule, pouhá ledová hmota, ze které zmizelo veškeré napětí mezi různými chemickými živly, neboť tyto boje byly dávno vybojovány, a ze které zmizel proto i veškerý organický život. Nebylo by již ohnivých sluncí, které po biliony a biliony let svou teplotou zář vysílaly do prostoru a které tvorbou svých planet dávaly život a oku pozemských živočichů poskytovaly rozkošný pohled na modré nebe a jiskřící hvězdy. Věčná tma by se rozprostírala veškerým prostorem, jímž by kroužily černé zmrzlé koule po nekonečné eóny.

Takový konečný stav vesmíru není ovšem pravděpodobný, byl však jako jedna eventualita „smrti světa“ až do nedávna učenci brán vědecky v úvahu. Zánik světa vychladnutím naprosto není však nemožný, myslitelný je zajisté.

Představit si ovšem kosmos bez tepla, bez světla a bez života je pro člověka nanejvýš zoufalé. Máme při takové představě bolestný pocit, že jak vznik kosmu, tak i veškeré dění v něm bylo naprosto zbytečné, ba přímo tragicky nelogické. Všecko, co bylo, co jest a co bude — „bez smyslu“, všecko a *limine et ad omnia* limina — marné! Myšlenka na vyřazení vlastního já z řad žijících se plazí při takové úvaze mimoděk smutně do říše našich citů, jako kdybychom i naši vlastní existenci považovali za zásadně zbytečnou, spěje-li universum k tak zoufalému cíli. Není taková aplikace konce všehomíra na náš efémerní život divný a pozoruhodný zjev? Neodhaluje to nějakou hlubší souvislost našeho lidského já s tvůrčími zákony kosmu? Ale o zá-

hadě tohoto vnitřního hlasu promluvíme až později.

Dívám se tedy duševním zrakem na onen mrtvý, jen automaticky dále do nekonečna se pohybující svět, v němž není už ani jedné cítící duše, ani jednoho vidoucího oka, a ptám se: Můžeme žádati, aby v takovém odumřelém, ve věčnou tmou ponořeném světě existoval také nějaký bůh?

Myslím, že se sotva někdo najde, kdo by se odvážil přiznat takovému kosmu ještě nějakého boha. Jaký smysl by ostatně bůh v takovém ovzduší ještě měl? Onen kosmický kolotoč by šel už sám od sebe automaticky dál a nepotřeboval by naprosto žádné vyšší bytosti, která by se oň starala a pečovala. Neboť ve světě bez života je veškerá péče a starost zbytečná. Starat se lze jen o živé neb o věci živými oživené.

Takto měli bychom — hle! — hmotný kosmos jako dříve, ovšem bez zjevů nějakého živelného neb organického života, ale boha bychom už nepotřebovali. Z tohoto závěru je snad také jasno, že pro existenci hmotného universa samého nepotřebujeme také existenci nějakého tvůrce-boha. Naopak, bůh by nám tu stál jen jako překážka v cestě, jako příšera ne dosti prozíravá, jako bytost nemohoucí, jež ve zkáze svého díla propadá sama zkáze.

Dostali jsme se tedy touto cestou přes absurdum k témuž výsledku, jež nám přinesly refraktory našich hvězdárů: přes nekonečnost kosmu není v něm místa pro osobního boha.

Mohli bychom jíti ještě „o krok“ dále. Představme si, že kosmos vůbec neexistuje. Tato představa je docela dobře možná. Lehněme si jen na měkkou pohovku tak uvolnění, aby dotyky našeho těla s hmotným okolím byly tak jemné, že je prostě necítíme, že tedy ani o svém těle nevíme. Zavřeme teď oči a představme si, že na oné

pohovce nejsme. To jde beze všeho. Pak odmysleme si pohovku, na které ležíme, pak dům, ve kterém dlíme, a tak dále, až konečně i celou zeměkouli. To všechno v myšlenkách jde bez obtíží. Proč bychom si nemohli odmyslit také celý kosmos? I to je možné. Universum zmizí v naší představě a jen pustý, nekonečný prostor zůstane. Ten ovšem si dále odmyslit už nemůžeme. Neboť můžeme si představit, že nic neexistuje, ale i pro toto nic musí se rozpínat prostor, ve kterém ono nic je, vlastně není. A tento prostor může býti jen neohraničený, neboť veškeré hranice by byly meze, tedy zase něco, něco konkrétního. Pojem prostoru je patrně naším představám dán jako nutnost.

A co teď s bohem v tomto prázdném, nekonečném prostoru? Pro ono nic, které teď v naší představě zůstalo, boha zajisté zapotřebí není. Ale vnutí se otázka, odkud onen prostor, jenž se z naší představy nedá odstranit? Otázka ta vnucuje se tím vtíravěji, čím méně si prostor můžeme odmyslit. Snad by nebylo žádoucí, aby byl hledán pro tento prázdný prostor zase jako předpoklad nějaký bůh? Neboť, odkud by prostor pocházel? Přicházíme tak k pradivné konklusi, že bychom potřebovali pro stvoření onoho velikého nic, jež představuje pouhý pustý prostor, nějakého zvláštního tvůrce. Nebo není snad prostor pouhým nic, nýbrž je snad přece něčím? Ba i — konec konců — není snad prostor bůh sám? Bůh by byl tedy posledním nic, daným nekonečným prostorem? Ale to jsou už myšlenkové hříčky, páchnoucí silně po sofistice, scholastice a dialektice zároveň. Pro dané téma stačí konstatovat, že ani v uvolněném prostoru, zbaveném veškeré hmoty, místa pro nějakého individuálního boha není.

Kde jsou tedy ony projevy a manifestace boží, ze kterých možno soudit bezpečně na jsoucnost boha, když ani

velký neohraničený vesmír není dostatečným důkazem jeho existence? Snad není touto manifestací ona pouhá zákonitost, panující ve vesmíru, neb souhrn všech těchto věčných zákonů, a to jak ve velkém a největším, tak i v malém a nejmenším? Ne, tyto zákony a tato zákonitost, pokud je můžeme s matematickou přesností zachytit a odít rouchem pravidel a nezvratných norem, jsou předurčenými zjevy hmoty. Tyto zákony a tato zákonitost jsou výronem bezvědomé materie, která se za všech okolností musí podrobit oné vnitřní a zevnější vzájemné vázanosti, které hmota bez možnosti odporu podléhá.

Ale existuje ve světě ještě jiná, vyšší zákonitost, která se projevuje vedle zákonitosti hmoty a zároveň nad ní jasně a zřetelně. A projevuje se ve velkém a v největším rozměry a směry, které my lidé dosud nemůžeme ani prohlédnouti, ani odhadnouti, a projevuje se v malém a nejmenším, zde však způsobem, který našemu poznání přece je již přístupnější. Je to *zákonitost duševní, jež vyzařuje z veškerého dění ve vesmíru, a jsou to zákony duševna, jež řídí svět patrně nad zákony hmoty.*

A právě zjevy ve vesmíru, jež vyplývají z této duševní zákonitosti a z tohoto zákonného duševna, jsou mi oněmi manifestacemi a projevy nějaké nejvyšší tvůrčí inteligence ve světě, jimiž je pro mne existence boha dokázána.

Musím při těchto božích projevech „v malém a v nejmenším“ arci přestatí na oněch zjevech, které jsou námi poznatelné na této zemi, ačkoliv nutno předpokládat, že podobných zjevů a zároveň manifestací božích, s jakými se setkáváme na své planetě, je v kosmu nesčetné množství. Neboť bylo by nesmyslné a rozumově nehorázné, chtěl-li by někdo tvrdit, že mezi všemi oněmi biliony a biliony kosmických těles jediné naše země by

byla vyvolena, aby se na ní vyvíjel organický a duševní život. Takovou geocentrickou a zároveň antropocentrickou zpupnost mohl si vymyslet jen rozumový primitivismus dávno zašlých dob a mohou ji až do dneška hájit nanejvýš ony náboženské nauky, kterým záleží na tom, aby poznání světa nevniklo do lidu. Astronomičtí vědci mluví ex katedra již o nejméně jednom milionu hvězd obydlených podle vši pravděpodobnosti myslícími tvory. Tito tvorové na oněch vzdálených světech nejsou ovšem snad zrovna lidé podle naší pozemské podoby, přesto že pravděpodobně na všech nebeských tělesech, kde se život vytvořil, byly cesty vyvoje dosti analogické. Oni tvorové jsou jinak výplody podmínek těch kosmických těles, na kterých se zrodili, tedy svou formou, velikostí a vnitřní stavbou závislí zejména na teplotě, světle, vzduchu (neb podobném plynu) a vodě (neb podobné tekutině) na dotčené nebeské kouli, a konečně i na přitažlivosti, které předměty na povrchu oné hvězdy podléhají. Každé kosmické těleso má při tom asi onoho kulminačního tvora, jež může po organické stránce vytvořit, takřka a priori dána a to, jak řečeno, podle podmínek, kterých ona hvězda může životu a jeho evoluci poskytnouti.

Zajisté, že mnohé hvězdy s podmínkami nepříznivými pro život ani na člověka to „nedotáhly“, případně nikdy nedotáhnou, zajisté však, že jiné hvězdy dospěly již k tvorům, kteří jak po stránce tělesné, tak po stránce psychické hominem sapientem o mnoho i v mnohém předstihli, nebo ještě předstihnou. Ale tato tajemství nám pozemským inteligencím sotva asi kdy vyjasní i nejdokonalejší dalekohledy a nejneočekávanější vědecko-technické vynálezy a vymoženosti nejzazších budoucností. Musíme se tudíž, jak již řečeno, spokojit zjevy, které nám skýtá naše země a přestatí jen na nich.

Ale i tyto zjevy nám stačí. Pro vedení zamýšleného důkazu inheruje jim přednost, že jsou nejen vědecké analýze a kritice přístupny, nýbrž že jsou zejména a především z valné části integrálními součástkami našeho vlastního já. Neboť prožíváme je v jejich nejdůležitějších rysech nepřetržitě my sami. Lze jich takto použití nejen jako objektivních nýbrž i jako subjektivních dokladů pro dokázání mé těse: jsoucnost boha se dokumentuje z jeho projevů!

Ale již slyším ptáti se netrpělivého čtenáře: Které jsou tedy tyto projevy? Odpovídám jediným slovem, sloužícím takřka za nadpis pro souhrn všech nesčetných skutečností a zkušeností v něm obsažených: „*Evoluce!*“ — *Evoluce v říši života a zejména duchovna!* Ona je jediným zjevem, ze kterého lze bezpečně poznat existenci boha.

Evoluce není dnes už jen teorií, za kterou byla považována částečně i samou vědou ještě na sklonku minulého století. Evoluce je dnes přesným konstatováním a logickým seřazením faktů a z nich vyplývajících zákonů. Při tom evoluce sama nesmí býti zaměněna s darwinismem. O správnosti darwinismu dá se ovšem debátovat, ačkoliv vědecký svět jej alespoň v hlavních rysech pokládá za správný. Ale darwinismus je toliko vysvětlení způsobu, jakým vývoj živočichů na zemi nejpravděpodobněji postupoval. Darwinismus předpokládá evoluci jako skutečnost naprosto jistou a pokouší se jen o to, aby ji v jejích příčinách a prostředcích vyjasnil. Evoluce sama, jak již řečeno, není však už teorií. Věda zná dnes jen zákonnou evoluci a její výsledky.

A tato evoluce přináší z nevyčerpatelné zásoby případů nejrůznějších variací nevývratný důkaz, že za ní stojí nějaká prasla, síla nanejvýš inteligentní a lidským mozkem dosud nepoznaná, nějaký tvůrčí prapřincip, který se naprosto liší od pouhé hmoty, přesto že v ní

zdánlivě nerozlučně tkví a jen prostřednictvím jejím svou činnost projevuje.

Ničím nezadržitelný pud v říši organického života, vypracovat se k formám vždy dokonalejším, pud, jenž začínal u nejnižší buňky a nekončí ani u nejvyššího tvora této země, u člověka, je patrně onou hybnou záhadnou silou, kterou se evoluce dostala takřka do pohybu a již se dále kupředu pohybuje.

Proč existuje vlastně tento pud, který vrcholí na poli lidské psychy v touze po duševním vzestupu a po myšlenkovém tvoření? Fanatický vykladač darwinismu mi odpoví, že veškeren onen neklid v nás, veškerá naše touha po práci, po vědění a umění nejsou nic jiného, než pouhé zjevy sebezachování, nutné, abychom v zápasu o svou existenci obstáli. Jsou to tedy podle tohoto výkladu zjevy ryze animálního rázu, kořenící hluboce v říši zvířecí a vyrostlé odtamtud k stupňům lidského prostředí a jeho potřeb.

Ale proč vůbec ono odštěpení živoucího života od mrtvé hmoty, proč onen přechod pasivní anorganické přírody k organickému aktivismu? Proč ono vyrůstání samostatného individua, které je schopno vlastního pohybu, z nehybné setrvačné hmoty? Proč ono vědomí o svém bytí v mozcích vyšších živočichů? Proč ono neustálé myšlení a uvažování, hledání a badání, odehrávající se v hlavě člověka, korunované konečně člověkovou intuicí a inspirací a jeho duševním tvořením? Na tuto otázku mi zase přívrženec materialismu, vyšlý ze školy Haecklovy neb Oswaldovy, odpoví, že tento vývoj a vzestup je vrozeným zákonem hmoty, jehož se hmota takřka s automatickou vnitřní nutností zhošťuje. Neboť materie a život jsou jedno a totéž, jsou jen jiné stavy jednoho základního principu, toliko jiné stavy chemického sloučení různých oněch živlů, jež tvoří svět.

Vždyť řetěz mezi hmotou, řečenou mrtvou, a životem živoucím a cítícím je vědecky takřka už uzavřen. Tekoucí, plynoucí a měkké krystaly, Herrerovy umělé buňky, jakož i dělivé chaluhy a dělivé houby nám mezeru mezi anorganickým a organickým světem již přece skoro úplně překlenují. Proč hledat v evoluci ještě nějaké „proč“? Evoluce je vývojový směr, přírodě, t. j. hmotě zákonitě předepsaný a neodvolatelně i nezměnitelně předurčený. Vývoj se dovršuje, jsou-li veškeré možnosti k dalšímu postupu vyčerpány, a retrogradně upadá, jakmile příznivost okolností ustoupí. Tak jako tedy život a smrt jsou jedno a totéž, totiž přechodné stavy jedné a téže hmoty, tak jsou naprosto jedno a totéž i kámen a vědomí, totiž také jen různé stavy jedné a téže hmoty.

Klaním se před takovým přesvědčením, je-li skutečně opravdové a vnitřní, ale nepodepíší je. A proč nepodepíší, k tomu sloužíž jako ukázka jen tento postřeh. Kolik duševního úsilí bylo po miliony a miliony let zapotřebí, nežli se slepá amoeba dopracovala na oko, kterým vyvinutější tvorové mohli konečně vidět, co je obklopuje, co jim kyne příznivého a co jim hrozí! Oko — jásote života, tebou začíná teprve vyšší vědomí na zemi, tebou teprve byla nastoupena cesta k duševnímu světlu! A toto oko, že leželo a priori ve hmotě? Ne! Za tímto okem vězí zrovna tak jako za životem samým a jeho mistrovským dílem, mozkem člověkovým, něco více než pouhý zákon hmoty. Ne! Život a jeho evoluce mohou býti vykládány jen jako projevy nějaké nejvyšší inteligence, nějakého stále tvořícího prapřincipu: život a jeho evoluce jsou manifestacemi božími!

Musil bych napsat celé knihy, chtěl-li bych jen vypočítat veškeré podobné projevy nejvyšší inteligence,

s nimiž se setkáváme na každém diferenciálu přírody. Zmíním se jen zcela běžně o typu mimikry, který je zejména na Ceyloně a na Javě doma, tak řečený živoucí list, hmyz to naprosto téhož vzhledu jako listy keře, jimiž se živí. A aby i nejostřejší oko nepřítelovo jej nerozeznalo od opravdových listů, třese se onen hmyz na svých štíhlých nožkách stále jako list, jímž pohrává vánek vzduchu, a třese se, i když odpočívá a spí! — A přijde-li na ony ostrovy tropické deštivé počasí a začínají se pak listy keře, na kterém živoucí list žije, zbarvovati, rudnouti, rezavěti a scvrkati, tak že vyhlázejí jako ohryzány a okousány, pak i onen živoucí list ukazuje tytéž změny, stává se rezavým a na okrajích okousaným. A to že by byla pouhá funkce hmoty? Hluboce pohnut klaněl jsem se, když jsem kdysi pln obdivu stál před tímto podivným zjevem, před touto záračnou záhadou nejvyšší tvůrčí inteligence, která i na tomto stupni vývoje své tvory tak důmyslně vybavuje a ochraňuje.

A myšlenky lidského mozku, z nichž se zrodily gotické chrámy, Michel Angelův Mojžíš, Leonarda da Vinciho Poslední večeře, Komenského etika, Shakespearův Hamlet, Goethův Faust, Wagnerův Parsifal, Einsteinova teorie relativity — to všecko že by bylo také jen pouhá hmota? Ne, myslící a tvořící hmota je pojem, který před rozumovou kritikou a analýsou neobstojí.

Je mi dobře známo, že největší duchové lidstva skoro bez výjimky viděli a pojímali svět jako jediný celek. Přikláním se rád k tomuto pojetí kosmu, pokud jde jen o to, že nějakou zvláštní osobní inteligenci, existující mimo hmotu, uznati nemůžeme. Ale chtít připisati hmotě a zákonům hmoty v tomto světě i živé zjevy duševní, proti takovému pojetí jednoty světa vzpírá se veškerou svou silou celé moje já a vzpírá se takto přede-

vším proto, že jak poznatky z evolučních zjevů, tak i vnitřní hlas evoluce ve mně samém mne poučily, že podobné pojmání světa je rozumově a citově nemožné: hmota se sama od sebe žádnými vnitřními nebo zevnějšími zákony nemůže vzpírat neb dopracovat ke sféram duchovna. Hmota zůstane vždy jen hmotou.

Zjevy evoluce na této zemi od první buňky až k myslivému mozku jsou projevy božími. Jejich vrcholení v člověkových snahách a tužbách po poznání, vědění a duševním tvoření pocítujeme po celý náš život ve vlastním vědomí. Z těchto projevů a na těchto projevech poznáváme, že je ve světě činná nějaká nejvyšší inteligence, že — bůh existuje.

Jak tento bůh však vyblíží a jak bychom si ho mohli podle měřítka našich vědomostí a zkušeností nějak představit, k tomu zmíněné projevy ovšem nestačí. Ony toliko blásají: Bůh je! Ale podle našeho antropomorfistického chápání jeví se to naprosto tak, jako kdyby tento bůh nějak ve hmotě vězel, jako kdyby byl hmotou nějak poután a jako kdyby se z ní chtěl úsilovně nějak vymanit.

IV.

BŮH V POUTECH.

Řekl jsem výslovně, jeví se to tak, jako kdyby bůh byl nějak ve hmotě poután a jako kdyby se chtěl z těchto pout vyprostít. A soudný člověk sotva mi v tom bude moci odporovati.

Vyproštování tvůrčí inteligence z objetí hmoty má svůj počátek v první buňce, která se od mrtvé, nehybné materie odštěpila a osamostatnila se jako první individuum. Tato první živá bytost je, pokud to alespoň náš mozek může posuzovat, základním průlomem mříže žaláře, ve kterém dosud živý duch byl uvězněn. Tím nemá býti ani řečeno, že první takové bytosti nepředcházela jiná stadia nějakých snad ještě nižších manifestací života, ani tvrzeno, že ve hmotě samé a v jejích zákonech duch sám by nebyl už také živě činný.

První buňka je takto na této zemi prvním viditelným vítězstvím duševna nad bezvědomou, neplodnou materií, vítězstvím to zároveň směrodatným pro celý další vývoj života na naší zeměkouli a s ním spojeného probuzení ducha z pouhé zákonitosti uvnitř nerostenstva. A jen mimochodem chci tu podotknouti, že i na jiných kosmických tělesech, kde se život již vyvinul nebo ještě vyvine, začal tento vývoj nepochybně také buňkou. Neboť

zákony kosmu jsou jedny a všude tytéž. Ovšem, další postup, jakým duševno mimo naši zeměkouli pokračovalo po zevnější stránce své evoluční manifestace, zůstane nám, jak o tom už byla zmínka, asi navždy tajemstvím.

První buňka na zemi je tedy směrodatným vítězstvím nejvyšší tvůrčí inteligence nad hmotou, neboť pozdější vyšší formy života jsou pouhými složeninami a kombinacemi onoho základního prototypu života, jež reprezentuje buňka. Ovšem, náš kritický posudek nesmí snad proto toto pokračování ve vývoji života a živočichů na naší planetě nějak podceňovat, jako takřka méně zázračné dílo tvůrčího ducha. Ne, nikoliv! Cesta od nehybné, slepé amoeby bez jakýchkoliv orgánů, sloužících k postřehnutí svého okolí, amoeby, která není žádnými nervy vybavena a tudíž je zajisté takřka bezcitná a snad si ani neuvědomuje vlastní existenci, cesta od infusorie neb bacila, viditelného jen ve světelném poli našich mikroskopů, až k člověku s jeho mozkovou ústřednou — tato cesta je zajisté neméně zázračná, než vznik prvního života sám. Neboť tato cesta je přímo dlážděna zázračnou mosaikou nejzázračnějších děl z dílny nejvyšší tvůrčí inteligence. Ale ona první buňka ukázala přece jen svou soustavou — a to zajisté po nesčetných nepodařených pokusech — onen vývojový směr, jakým se duch, použitý dosud na neživou hmotu, měl ubírat, aby se mohl vždy více a více manifestovat a tak vždy více a více sám sebe nalézati ve své abstraktní čistotě. Proto zůstane odštěpení prvního živého individua, první živé buňky od hmoty, jež držela dosud pasivní setrvačností duševní sílu v objetí, podle naší lidské představy oním základním a zásadním průlomem pout hmoty — bohem.

Nemohu se zabývatí formami živočichů, které v řetězu evoluce leží mezi buňkou a člověkem. Je to, jak jsem již řekl, dráha vydlážděná mosaikou zázraků a každý tvor,

jen trochu dokonalejší, je poněmáhle bližší se nejvyšší inteligence k metám, jež si tato sama vytkla. Ale musím přece poukázat na ono neuvěřitelné množství přímo bezpočetných variací v pokusech tvůrčího ducha, dostat a vypracovat se od nižších, primitivnějších stupňů ke stupňům vždy vyšším a vyšším. Říše vody, země a vzduchu jsou všemožně využítkovány k těmto pokusům. Při tom jsou vloženy do vytvořených tvorů k zajištění jejich bytí tak účelné prostředky a důmyslné mechanismy, že lidský rozum se bude zajisté vždy obracet k těmto věcným zdrojům poučení. A poučen, bude si u nich stále vypůjčovati příklady a vzory, aby jich upotřeboval ve vlastní další evoluci k pokroku života.

Dále nemohu přejíti mlčením i veškerou tu krásu ve formách a barvách, kterými se různí živočichové honosí a které svou zázračnou variací a oslňující obrazivostí jsou živými svědky nějakého umělce všech umělců. Této krásě forem a barev všech odstínů můžeme ještě porozumět, pokud běží o tvory, žijící na samém povrchu zeměkoule ve světle božského slunce. Jde tu tvůrčímu duchu patrně z valné části o prostředky k zalíbení heterosexuálních živočichů, tedy o účely páření, zčásti však zajisté také o pouhý výraz radosti ze života. Ale k jakému účelu veškerá ta krása ve formách a k čemu veškeré ony jásavé barvy a lesky u tvorů žijících na dně nejhlubších hlubin mořských, kam nevniká po věky nejslabší paprsek světla, kde panuje po eóny jen temnota a noc, a kde není ani jednoho oka, které by všechny ty nádhery kdy vidělo, poznalo, hodnotilo a z nich se radovalo? Není pochyby, že se tu projevuje nějaká velká tvůrčí inteligence, které běží při její tvorbě o něco víc, nežli o pouhou účelnost.

Ale staňme u člověka jako nejdokonalejšího tvora na této zemi, jenž tak, jak se nám dnes reprezentuje, je na naší planetě doposud korunou tvůrčího úsilí oné inteli-

gence, jejíž stopy tu sledujeme. Nemůžeme v nejmenším tušit, oč dokonalejší tvory tento architekt života svou tvůrčí silou již vyvolal a třebaš ještě vyvolá na povrch jiných hvězd. Ale nám na zemi se člověk zdá býti hymnem na umění boží. Najdou se ovšem i tací přemrštění materialisté, kteří prohlásí, že oni, kdyby byli bývali na místě boha, byli by poskytli člověku příměškem větší dose fosforu do jeho mozku neb podobnými prostředky ještě docela jiné duševní síly, než jsou ty, jimiž tento ubožák dneska vládne. Ale takovými censory a korektory nejvyšší tvůrčí inteligence se nemohu zabývat. Člověk se svou vzpřímenou postavou a mohutně klenutou lebkou, za kterou se skrývá postřeh, poznání, úvaha, úsudek, kritika, skepsis, vědění, umění, vůle, abstraktní myšlenka, intuice a inspirace, je hymnem pozemské evoluce.

Ovšem i tento člověk má, alespoň podle našich lidských názorů a přání, své vady, chyby a nedostatky. K vadám člověkovým náleží bez odporu jeho často až přílišná závislost na povaze pudového zvířete, z jehož říše vyšel a do jehož říše bude náležet asi navždy. Nedostatkem člověka zdají se nám býti dále ony hranice, jimiž je omezeno naše poznání. Tento nedostatek je hledajcímu člověku často více nežli jen bolestný. Přes veškeré schopnosti našeho mozku, kterým odkrýváme a studujeme věčné zákony, panující v kosmu a na zemi, přes veškerou naši obrazotvornost a nejrůznější naše nadání a talenty, přes veškerý vzlet našich myšlenek a veškerou naši intuici — přece tato strašná lidská neschopnost poznat ony poslední pravdy, tato mučivá nemožnost, poznat v pravé podstatě to, co denně vidíme a konkrétně konstruujeme, ba i sami prožíváme!

Mne osobně zachvacuje při takových úvahách vždy skoro spíše údiv nad tím, že oněm záhadám, zejména

vzniku a účelu universa, vzniku života a vyrůstání duchovna z hmoty nemůžeme rozumět, nežli nad tím, že ony záhady vůbec existují. Jako by okruh našeho pochopení tu najednou byl ohrazen nějakou neproniknutelnou zdí, na kterou náhle narazíme svými ubohými hlavami při svých pokusech, dostat se na cestě za poznáním kupředu. Všichni, kteří chcete proniknouti, smíte si, chcete-li, na této zdi rozbít své lebky. I sebe tvrdší lebky prasknou jako skořápky, ale na oné železobetonové zdi, asi kilometry tlusté, neobjeví se ani nejmenší stopy poškození. — Nutno předpokládat, že náš mozek v těchto sférách myšlení má nějakou vadu, nějakou poruchu. Neboť jak jinak vysvětlit, že se nemůžeme přes veškeré své úsilí naprosto myšlením přiblížit k oněm problémům? Schází tu v našem mozku buď vůbec oblast pro takové představy, neb nedopracovali jsme se ještě k mozkovým centrům, která by mohla ony záhady pochopit. Chybí tedy buď ještě látka k nim, nebo musíme si ony mozkové buňky, které by byly schopny pochopiti poslední pravdy, usilovnou duševní prací, stálým badáním a přemýšlením teprve sami vytvořit a vybudovat. Nyní na příklad veškeré naše úsudky a závěry jdou takřka automaticky vyjetými myšlenkovými drahami determinismu a kauzality a nemohou z nich přes veškeré vnitřní rozumové snahy vybočit. A přece kosmos jako celek, jako aeternum essens je snad nedeterminován, snad bez kauzality. Takovou akausalitu nemůžeme domyslet a nemůžeme si ji ještě konkrétně představovati. Ale je možné, že příčinou tohoto nedostatku a této neschopnosti je toliko ona vada v našem mozku, ono vakuum v jeho centrech, o kterém právě bylo mluveno. Snad tomu bude jednou jinak.

Pro dnešek ovšem je jisto, že ony nejzazší záhady jsou našemu rozumu nepřístupné. Jenom porovnání, sym-

bolistické obraty, metafory a alegorie uschopňují nás, abychom se jimi vůbec mohli v diskusích obrátit. Tento nedostatek v mozku člověkově je bezpochyby, jak již podotknuto, trapný a bolestný zjev, avšak není jisté nikterak tak tragickou složkou lidské povahy, že by bylo nutno nad ní zoufat. Neboť zůstává ještě dosti kladných stránek ve vymoženostech této povahy, zůstává člověku zejména cesta za pravdou, i kdyby mu tato pravda sama zůstala navždy nedostižná.

A kolik důkazů pro snahy a úsilí nejvyšší inteligence zbavit se — ve smyslu dřívějšího výkladu — pout hmoty, je ještě v tomto zbytku kladného člověka! Tato pouta se v nás již v mnohém uvolnila, boj o jejich další uvolnění může každý z nás jasně sledovat v sobě samém. Vidíme-li totiž v celém průběhu evoluce na zemi od buňky až k člověku nepřetržitý řetěz důkazů o úsilí absolutního ducha, aby vystupoval vždy samostatněji z hmoty, pak poznává každý pozorující člověk toto úsilí boží ve stupni ještě zvýšeném v sobě samém, a poznává je tím jasněji, čím intenzivněji tento boj boha s hmotou v sobě prožívá.

Stačí tu poukázat na onen záhadný pud k práci, jenž vězí v každém normálním člověku, na onu nepotlačitelnou touhu po vědění, vzdělání, po duševním zušlechtní a zdokonalení, jež myslícího člověka nikdy neopouští, na ono hluboké úsilí po poznání, které je živé v každé lidské duši a které se v hledajícím tak blouznivě probouzí. K čemu onen stálý neklid v našem nitru, který neúprosně od nás žádá, abychom se v životě nějak uplatnili, něco dokázali, něčím k zájmu a pro dobro svého okolí prospěli, něčím snad i celé lidstvo obohatili a tak po sobě zanechali čestnou a vděčnou památku? K čemu ona touha v nás, abychom z duševního fondu tohoto světa něco pro sebe urvali a abychom se pozdvihli alespoň o stupínek výš, než byla platforma těch, kteří nás samé po-

učovali? K čemu ono stálé chtění něčeho, ono stálé chvění po vnitřním růstu, a to do té míry, že den bez rozmnožení neb prohloubení vědomostí, den bez rozšíření znalostí a poznatků je hledajícím pokládán přímo za den pro život ztracený? Odkud všechny tyto a podobné zjevy, které by se v nejrůznějších odstínech, ale vždy na témž podkladě, totiž na podkladě touhy člověkovy po vzestupu k vyššímu, daly do nekonečna proměňovat?

Všechny uvedené pudy a snahy, odpoví mi na to snad někdo, dají se zredukovat a převést na jediný a základní pud, totiž na pud k práci, jíž si chce člověk opatřit prostředky k zajištění své životní existence, k zajištění svého vlastního já. Jsou to tedy projevy a výrony našeho jáství, lidského pudu sebezachování. K tomuto pudu k práci přistupují pak jako vzpruhy, zvětšující ještě původní pud a vybičující jej často přímo až na zuření a šílené řádění — lidský egoismus a lidská ješitnost. Těmito třemi složkami, jež na člověka po celý jeho život působí a z valné části mu jeho jednání předpisují, a jež možno eventuálně zredukovat v jediný pud, pud egoismu, mohl by odpůrce mého tvrzení pokračovat, lze vysvětlit veškeré zjevy, které byly shora vykládány jako projevy boží v nás lidech, jako důkazy úsilí nejvyšší inteligence, aby v nás uvolnila pouta absolutního duchovna. A pud k práci, egoismus ba i ješitnost, mohl by onen můj protivník dále rozvésti, jsou zjevy, se kterými se setkáváme již v říši zvířat, a to až do jejich nejnižších a nejprimitivnějších forem. Není proto naprosto zapotřebí, abychom v nich viděli nějaké zvláštní pokusy boha, uvolnit si jimi v člověku pouto hmoty. Pud k práci je u zvířat vyjádřen již stálým hledáním stravy a pokrmu, počínajíc od okusování listů hladovou housenkou, přes neúnavné slídění drůbeže po zrnech, až k honění prchající kořisti nenasytným dravcem, je dále v říši zvířat vyjádřen

v stavbě a zařizování hnízd, doupat, úlu a podobných bydlíšť a skladišť. Z těchto dvou komponent vyšel bezpochyby i člověkův pud k práci.

Také egoismus, tento další pramen lidské pracovitosti a člověkova úsilí, osvojit si vlastnosti a znalosti, jimiž by ovládl své bližní a využítkoval je, mohl by antagonistu mých názorů dále argumentovat, projevuje se v životě zvířat zrovna tak jako v životě lidském. Egoismus je vůbec v životě živočišném vůdčím, ba navenek skoro jediným poznatelným motivem všeho chování i jednání zvířat, jenže se v tomto prostředí projevuje více méně jen jako životní nutnost a výsledek boje o bytí, a tím jako přirozený biocentrismus, a nikoliv tak rafinovaný a bezmezný jako v ovzduší lidském. Rvaní dvou vrabců o drobek chleba, žárlivost dvou psů na pánovu přízeň, tažení bojovných mravenců proti pracovitým mírumilovným sousedům za vydobytím jejich zásob — jsou malé a typické příklady zvířecího egoismu. Konečně i ješitnost není zvířatům neznáma a hraje na příklad v jejich pohlavním životě zajisté ne nepatrnou úlohu. Quod erat demonstrandum, mohl by můj adversarius svoji polemiku skončit —: veškeré ony tak vychvalované člověkovy pudy, touhy a snahy jsou ryze biologického a animálního rázu a hledat v nich něco jiného, něco metafysicky vyššího, je naprosto mylné. I veškeré duševní i umělecké tvoření člověkovo nestojí na jiných podkladech a neprýští z jiných pramenů, než právě uvedených.

Připouštím, že ve vývodech mého suponaného, ale přesto velice váženého protivníka je mnoho pravdy, a to alespoň potud, že veškeré pudy jakož i veškeré vlohy člověka mají bez odporu své kořeny v říši živočišné. Sahají tam až do sfér tvorů biologicky nejnižší stojících a zároveň do nejzazších dob vzniku života na zemi. Ale právě tento fakt je mi důkazem, že už na těchto nejniž-

ších stupních života začínají ony usilovné snahy nejvyšší inteligence, aby, když se jí už jednou podařilo, zbavit se pout hmoty, také hájila každý stav tohoto odpoutání všemi prostředky. Neboť šlo a jde jí o to, aby dílo se stupně jednou dosaženého nekleslo zase zpět, nýbrž aby s něho mohlo býti vedeno vždy dále a výš.

A konečně a především: námitky mého odpůrce zůstaly skutečně vězet v animálním prostředí. Avšak právě u člověka je stupeň pudového vývoje, který vyrostl z pudového animalismu tak vysoko nad ním, jak vysoko vyrostla kalifornská sequoia gigantea nad nízkou klečí. Je to pud k uplatnění čistého intelektualismu, pud k ryzímu duchovnu, tvůrčí pud duševní, tvůrčí na všech oblastech vědění a umění, pud, jenž dávno překonal meze dané pro mozkovou práci ohledem na sebezachování a zajištění života, a to i v neširším slova smyslu. Je to pud, jenž naopak nositele onoho mozku nervově a tělesně vyčerpává, často na zdraví poškozuje, od lidí odlučuje, k askesi odsuzuje, ba často vede i k sebezničení.

Obyčejná naše pracovitost dá se zajisté z velké části vykládat jako snaha a úsilí zabezpečit si existenci, je tedy jakž takž pudem sebezachování. Shromažďování větších prostředků nežli je zapotřebí k dennímu životu, lze také ještě vysvětlit tímto pudem. Starostlivý člověk chce si totiž své bytí postavit i pro budoucí časy na pevné základy. Také hon po velkých pozemských statcích a po takovém bohatství, že se beatus possidens stává rozhodujícím i pro život jiných, dá se vykládat jako stupňované, snad trochu chorobné úsilí po zajištění existence, při čemž tu ovšem touha po moci jakož i pud ješitnosti mají rovněž své význačné úlohy. I nabytí duševních statků, nabytí vědomostí a umění všelikého druhu možno často klasifikovati jako pud sebezachování neb i jako pud po moci, ba i konečně jako výraz ješitnosti.

Ale touha po vědění a poznání, kde uvedené tři motivy naprosto nepřicházejí v úvahu, radost každého inteligentního člověka, může-li rozšířit svůj duševní horizont, nemluvic ani o badání mudrce-vědce typu Faustova, osamoceně ponořeného ve svou práci, ani o učenci-starci stojícím před samou smrtí a toužícím přece ještě po duševním obohacení a rozmnožení svého vědění — to ovšem jsou zjevy, které se biologickými pudy naprosto už nedají vysvětlovat. To jsou druhy zjevů, které se zvířecími pudy nemají už naprosto nic společného a jež už nikterak nemohou býti pokládány za výrony animálního života, neboť jsou z největší části výslovně kontradiktorní a opoziční všem animálním pudům. Jsou to projevy zcela odtělesněné, zcela odhmotněné. V každém inteligentním člověku dřímá více méně vyvinut tento odhmotněný pud po vědění a poznání, jenž se vztahuje jen na abstraktní, ideové pole naší duševní činnosti a nikoliv na onen článek kodeksu lidské naší společnosti, který je nadepsán heslem: „Vědění je moc“!

Toto uplatnění duševních sil, jež nelze vysvětlit žádným bojem o život a žádnou sexualitou, jež tedy nelze odůvodnit žádným jástvím nebo pohlavním pudem, toto ryze ideální a ideologické projevení duchovních snah, často úplně odvrácených od života a ode všech realností všedního dne, nutno pokládat za složku člověkovy povahy, kterou se nejvyšší inteligence tohoto všehomíra manifestuje už bez starostí a bez ohledů na hmotu, jsouc přitom ovšem ještě stále na hmotu vázána. Proto také možno směle tvrdit, že Freud ve svém jinak znamenitém a jedinečném díle o psychoanalysí chybil, uznáváje jako hybné síly v člověku toliko jáství a pohlavní pud a zanedbáváje přitom úplně onu samostatnou duševní složku naší povahy, která se projevuje v ryze ideálním pudu po duševním vzrůstu, doprovázeném velmi často vědeckou

a uměleckou tvorbou. Vysvětlení této tvorby jako přetvoření a sublimování pohlavního pudu nebo i jako výron jáství naprosto nestačí. Toto vysvětlení může platit pro milostné písně a podobná díla nebo i pro díla, jimiž někdo vyjadřuje své vnitřní bolestné touhy a mučivé žádosti a jimiž tedy vlastně pudem jáství zápasí o zachování svého já. Ale vyšší formy duševní tvorby naprosto nelze vysvětlit s tohoto stanoviska.

Pro mne je ona snaha člověkovy inteligence, uplatnit se v čistě duševních sférách, ona touha nabytím vědomostí, jakož i dalším zkoumáním prohloubit své poznání a jeho rozhodnost, nezastavit se před žádnou překážkou, před žádnou vzdáleností a nespokojit se dosažením jakéhokoliv cíle, vědeckým důkazem pro to, že ona nejvyšší inteligence, která se buňkou odštěpila od hmoty, aby tak nastoupila dráhu k světlu ducha, v nás lidech je neustále dále činná, chtějíc v našem poznání takřka nalézt sama sebe. Toto vyrůstání duševna z hmoty a jeho spění k cílům vždy vyšším, vždy abstraktnějším a od hmoty se vždy více vzdalujícím, je — v názvosloví mého porovnání — oním uvolněním pout, ve kterých nejvyšší duševní síla světa, na hmotu vázaná, úpí. Je to takřka prolomení bran žaláře, ve kterém je nejvyšší inteligence kosmu uvězněna, je to alespoň částečné osvobození z okovů hmoty, kterými je duševní prapřincip všehomíra poután.

Tyto zjevy jsou takto zároveň projevy božími a jako takové jsou i důkazy pro existenci nějakého boha. Neboť zrovna tak, jako evoluce sama je vědecky nevyvratně dokázána, čímž se stává vědeckou skutečností a pravdou, tak je naprosto vědecká i konkluze, k níž fakt této evoluce nutí, že totiž evoluce zejména ve svých vyšších duševních projevech je manifestací nějaké nejvyšší tvůrčí inteligence, pro níž jsme zvyklí užívat název boha.

Přitom tato manifestace boží, jak shora o tom bylo pojednáno, činí na naše antropomorfstické pojmání zjevů

takový dojem, jako kdyby tento bůh byl nějak ve hmotě a hmotou poután a jako kdyby chtěl z těchto pout se nějak vymanit a vypracovat. Jaký tento bůh opravdu ve své podstatě jest, jak se, obrazně mluveno, do hmoty dostal a jaká je jeho vnitřní souvislost s universem, o tom všem ony boží projevy ovšem více nic neprozrazují. Ony dovolují toliko konstatovati, že nějaký bůh existuje.

S důrazem poukazují zde ještě jednou na to, že existence hmotného světa sama o sobě naprosto není důkazem pro to, že nějaký bůh je, nejméně už pro to, že existuje nějaký bůh osobní mimo hmotný kosmos, jak se pokoušejí dokázat tak rády teistické církve západu. Tyto církve zato — jak podivné a zajímavé! — s opovržením odmítají a zatracují evoluci, jelikož tato evoluce není s jejich naukou o původu člověka v souladu. Místo aby se byly tyto církve chopily výkladů o duševním dění ve světě a jeho vzestupném vývoji, jimiž možno dokázat věčnou tvůrčí činnost nějakého boha, boha jinak však úplně neznámého, odmítají tvrdošíjně veškeré lidské vědění, které se plete do jejich teistického monopolu. To je také jejich kletba, již už dávno vnitřně hynou.

Také z onoho konstatování existence boha nikterak nevyplývá existence nějaké duše v lidském těle nebo nějaký záhrobní život. V těchto otázkách nutno zrovna tak jako v otázce existence nebo neexistence boha slyšet vědu, a tato se dosud ani o existenci nějaké zvláštní duše v lidském těle nebo o nějakém individuálním životě duševním po naší smrti nijak kladně nevyslovila. Ani o tom, zda se ony duševní síly, které bůh z hmoty uvolnil a vložil do svých tvorů, se zase vrátí po zániku těchto tvorů jako duševní atomy nebo prvky do božího praduševna, ani o tom ono zjištění jsočnosti boží nemůže dát vysvětlení. Neboť ani věda k takovým možnostem nemůže dosud zaujmouti nějaké stanovisko.

Zato lze s absolutní jistotou předvídat a tvrdit, že odpoutání duševního živlu od hmoty, která ji vězní, stále bude pokračovat a že tedy z dokonalení i vzrůst rozumových sil člověkových a tím i jeho pozdní stále budou na postupu, neboť evoluce je nezadržitelná. A že evoluce je skutečně nezadržitelná, za to ručí její dosavadní výsledek a její směr. Evoluce je jasným výrazem nepočítatelné a nezamezitelné tvůrčí vůle nejvyšší inteligence, která snad ien touto cestou má možnost, aby sama sebe poznala.

V.

ZÁVĚR.

Evoluce — důkazem existence boha, bůh — v člověku evolučně činný, člověk — nositelem pozemské evoluce! Z těchto premis vyplývá logický a vědecký závěrečný úsudek: *Jediný smysl člověka je pracovat pro evoluci!*

A skutečně, díváme-li se na člověka s jakéhokoli stanoviska, nemůžeme najít rozumnější výklad smyslu člověka na zemi. Neboť všechny jiné výklady o účelu lidských bytostí, ať už církevní nebo laické, neobstojí, jak jsme to v kapitole o smyslu člověka již poznali, před kritikou rozumu.

Myslím, že i eticky nemůže být pro člověka a jeho život krásnějšího a vznešenějšího výkladu než onoho, ke kterému jsme se v tomto filosofickém essayi propracovali. Jak potěšitelné, že tento výklad nám podává věda, ona, která jediná je povolána, aby nás učila poznání, jsouc lidstvu vůdkyní na jeho pouti za pravdou a zároveň pochodní při vnikání do oblastí neprozkoumaných ještě lidským duchem.

Je-li tedy člověk plodem evoluce, která sama je projevem božím, je i v nečistším slova smyslu dítětem, synem božím, stejně jako i všechny ostatní články v řetězu evoluce. Tedy i všechny rostliny a zvířata, od amoe-

by počínajíc až k člověku, jsou dětmi božími. V nich jako v nás je boží tvůrčí síla stejně činná, jsme tedy *všichni bratřími a sestrami*. Jediný rozdíl mezi námi a ostatními živočichy je ten, že my lidé jsme dosáhli v evoluci vyššího, dosud na zemi nejvyššího stupně, zatím co se oni, méně šťastní tvorové, zastavili osudně na nižších stupních vývoje. *Ale všichni jsme dětmi jednoho otce a před bohem všichni rovni: v nás všech je bůh!*

Porovnejme toto stanovisko s naukou, již světu hlásal, veden božskou intuicí, Nazaretský, tento dosud největší učitel a duševní lékař lidstva. A tu nutno přiznat, že i zde věda je důkladnější a hlubší než intuice, intuice i sebe prozíravější, sebe vzletnější a sebe geniálnější. Kristus odvozoval ze svého vnitřního poznání příkaz: „*Miluj boha a miluj svého bližního jako sebe sama!*“ Věda však podle hořejších výkladů učí: „*Nemiluješ-li boha, pak přebřešuješ se sám na sobě, neboť bůh je v tobě, je v tobě tvořivě činný. Každý čin proti bohu je tedy činem proti tobě samému.*“ A žádá-li Kristus, abychom milovali svého bližního jako sama sebe, pak hlásá konsekventně a kategoricky věda: „*Nejen milovat svého bližního je tvou povinností, lidský tvore, nýbrž tvou povinností je, abys miloval i všechny rostliny a všechna zvířata, neboť ony jsou stejně podstaty jako ty, jen v jiné formě.*“

Tedy: miluj boha, miluj každého člověka a miluj zvířata i rostliny! To jsou morální příkazy, které, alespoň podle mého skromného názoru, nemohou být překonány žádnou jinou etikou. Jsou to příkazy, ke kterým se, ovšem na jiném podkladu a z jiného východiska, dopracovala i velká indická náboženství, brahmanismus a buddhismus. Neboť jak podle nauky, že Brahma je vším, tak i podle nauky o metempsychose žádají tato náboženství na svých vyznavačích, aby v každém živém tvoru viděli samy sebe — ta tvam asi — to jsi ty! — a tak život každého živého tvora považovali za stejně po-

svátý jako svůj vlastní. Křesťanské církve tuto na celé tvorstvo rozšířenou lásku nikdy do své nauky nepřijaly, dovolujíce na příklad požívatí masa (s výjimkou v dnech postních) a tedy i zabíjení zvířata.

Ale ještě jeden příkaz obsahuje v sobě poznání, že člověk, ja sám plodem evoluce, je i jejím nositelem, živě cítí v sobě onoho tvůrčího boha, jenž nezadržitelnou vůlí pracuje o svém vždy jasnějším projevování. Je to příkaz: „*Bud poslušen této vůle, pracuj sám všemi svými silami o evoluci dále!*“

Myslím, že *tento poslední příkaz* je zároveň eticky nejvyšší, neboť je *svrchované pozitivní a činný*, zatím co příkazy lásky k bohu, k bližnímu a ke všemu živému mohou býti chápány značnou měrou jen pasivně, aniž by se takové pojetí rozcházel se základy běžné morálky.

Člověk, povoláný pracovati o dalším postupu evoluce a takto zodpovědný před sebou samým, před bohem a před celým lidstvem nynějším i budoucím, má se přičinit všemi svými silami, aby *evoluci cestu usnadnil, aby pomáhal duševnímu principu z pout jej tisících, aby dopomohl svému bohu k vítězství nad hmotou.*

Jaké to zářivé heslo pro směr lidského života! Jaký to povzbuzující hlas volající nás do řad bojovníků pro pokrok a poznání! Tvé snahy a tvá úsilí v životě, milý bratře, vyhovují-li evoluci, nebyly, nejsou a nebudou nikdy marné. I nejmenší snažení, jdoucí za cílem vývoje, není zbytečné, i když se ti zdá, že ve varu a víru lidského úsilí zaniká. Život každého, kdo vůbec v něčem, i v sebe-menší věci uvolnil cestu evoluci, aby mohla postoupit třeba jen o krůček — život takového pracovníka pro spravedlnost, poznání a pravdu není zbytečný. Naopak, retrospektivně, ba i přímo sub sperie aeternitatis stává se život takového i sebe nepatrnějšího průkopníka inte-

grálním pro všeobecný pokrok lidstva, jeho vzestup z temnot k světlu.

Všechen náš vnitřní neklid a nepokoj, jenž nás nutká, abychom od díla právě dokončeného šplhali ke nové neúporné práci, všechna naše touha po vědění a rozmnožení znalostí, všechno naše stále přemýšlení, zkoumání, badání, hledání nabývá nyní v prismaticu „boba v poutech“ zcela jiného významu. Je to vlnění a vršení evoluce, jež v nás je činná, je to výraz neochvějné vůle boha, který v nás pokračuje v svém díle o zduchovnění hmoty vždy dále a výš.

Kam až toto uvolnění duševního principu od jeho pout vésti může nebo povede, předvidat nelze. Úplné odpoutání duchovna od hmoty asi nikdy nenastane, neboť se zdá, že toto duchovno bylo od věků a zůstane na věky ke hmotě vázáno. Ale jinak zjemnění hmoty a její zduchovnění nebude mít asi nikdy hranice, ne-li na naší zeměkouli, pak alespoň někde na nějaké zapadlé hvězdě v kosmu.

Jedno je jisto, každý i sebe menší postup v evoluci — representován na zemi lidským pokrokem — je přiblížením absolutnímu bohu, je v řeči biblické pochutnáním na plodu rajského stromu poznání. Není nemožné, ba je i myslitelné, že poznáme takto jednou, a to když ne zítra, tedy za milion let, i ono poslední tajemství, před kterým dnes ještě stojíme bezradně. To by byl ovšem stav, ve kterém pozhnaná inteligence by byla už velice blízko nejvyššímu duchovnu, bohu samému. A je zcela dobře možno, že se bůh někde ve vesmíru v jednom ze svých tvorů „vypracoval“ takto takřka až sám k sobě.

Prozatím ovšem stojí člověk ještě jako dosti prostý řadový bojovník v čele falangy, ve které evoluce na zemi postupuje, povoláný ovšem k tomu, aby tuto falangu vedl vždy dále k vydobytí oblasti, kam dosud světlo ducha neproniklo.

Evoluce jest vědecká skutečnost. Tuto evoluci lze rozumově vysvětlit jedině jako projev nejvyšší tvůrčí inteligence — boha. Tím je tedy existence boha samého dokázána. Bůh je v nás, my jsme jeho dětmi, vyznamenanými vznešeným úkolem, abychom vedli evoluci a zejména z duchovní hmoty vždy dále a výše, snad až k metám nikdy netušeným. Vzpruhou a vůdcem na této cestě je nám vůle a hlas boží v nás.

Budme poslušni tohoto hlasu! Z poslušnosti kyne radost z života, radost z práce, radost z pravdy, kyne z ní vítězství nad tmářstvím a temnotami.

Toť poučení z mého

„Boha v poutech“.

SEMINÁŘ

Historie

KNIHOVNA

od dělení